

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΥΠὸ H. TAINÉ¹

Α'

Περὶ τῆς φύσεως τοῦ τεχνουργήματος

Ἦν τῆς τέχνης προϊόν δὲν εἶναι μεμονωμένον, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τι ὅλον ἢ σύστημα, ὅπερ ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν.

Εἶναι φανερόν καὶ στοιχειῶδες, ὅτι πᾶν τεχνουργήμα, εἰκὼν, τραγωδία, ἄγαλμα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνόλου τῶν δημιουργημάτων τοῦ παραγωγόντος αὐτὰ τεχνίτου. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ὁμοιάζουν ἀλλήλοις ὡς ὁμοθάλαμοι ἀδελφοί· διότι πᾶς τεχνίτης ἔχει χαρακτηῖρα ἴδιον, ἀποτυπούμενον ἐν ἅπασιν αὐτοῦ τοῖς ἔργοις. Ὁ μὲν ζωγράφος ἔχει τὸν χρωματισμὸν αὐτοῦ πλούσιον ἢ πενιχρόν, τοὺς προκίρετοὺς τύπους, εὐγενεῖς ἢ κοινοὺς, τὰ σχήματα αὐτοῦ, τρόπον ἴδιον συνθέσεως καὶ ἐκτελέσεως, τὰ σχέδια αὐτοῦ, καὶ ἴδιον ῥυθμὸν καὶ χρωμάτων συνδυασμόν· ὁ δὲ συγγραφεὺς τὰ πρόσωπα αὐτοῦ, βίαια ἢ ἡρεμα, πλοκήν σύνθετον ἢ ἀπλήν, λύσεις τραγικὰς ἢ κωμικὰς, χαρακτηῖρα λόγου, περιόδους καὶ ἴδιον λεξικόν. Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀληθές τοῦτο, ὥστε εἰδήμων βλέπων ἔργον τι μὴ φέρον ὑπογραφὴν ἄξιον ἀποσοῦν λόγου, δύναται σχεδὸν ἀσφαλῶς νὰ διαγνώσῃ ὑπὸ τίνος ἐγένετο τεχνίτου· ἐὰν δ' ἔχη καὶ πεῖραν πολλήν καὶ λεπτήν τὴν αἰσθῆσιν δύναται νὰ εἴπῃ ἐν τίνι χρονικῷ σημείῳ τοῦ βίου τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἐν τίνι περιόδῳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὸ ἔργον ἐγένετο.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις αὐτὸς ὁ τεχνίτης ἐξετάζομενος μετὰ τῶν ἔργων, ἅπερ παρήγαγε, δὲν εἶναι μεμονωμένος, περιλαμβανόμενος καὶ οὗτος εἰς εὐρύτερον ἑαυτοῦ σύνολον, τὴν σχολήν, ἢ τὴν οἰκογένειαν τῶν συγχρόνων καὶ ὁμοφύλων καλλιτεχνῶν. Παρὶ τὸν Σαίξσπηρ, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅστις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐπίγειον θαῦμα, ἢ ἀερόλιθος οὐρανόθεν καταπεσὼν, εὐρηται δωδεκάς δραματικῶν ἐξόχων, οἱ Webster, Ford, Massinger, Marlowe, Ben Jonson, Flechter καὶ Beaumont, ἅπαντες τὸν αὐτὸν ἔχοντες χαρακτηῖρα λόγου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι γράψαντες. Τὸ θέατρον αὐτῶν τοὺς αὐτοὺς ἔχει χαρακτηῖρας, τὰ αὐτὰ βίαια καὶ φοβερά πρόσωπα, τὰς αὐτὰς φονικὰς καὶ ἀπρᾶδοκῆτους λύσεις, τὰ αὐτὰ αἰφνίδια καὶ ἀχαλίνωτα πάθη, τὸν αὐτὸν ἄτακτον,

¹ Τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως δημοσιευθήσονται κατὰ σειράν ἅπαντα τὰ περὶ τέχνης συγγράμματα. Ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἐδημοσιεύθη «ἡ Φιλοσοφία τῆς Τέχνης ἐν Ἑλλάδι».

παράδοξον, ὑπερβολικὸν καὶ λαμπρὸν χαρακτηρὰ λόγου, τὸ αὐτὸ λεπτὸν καὶ ποιητικὸν αἶσθημα τῶν φυσικῶν καλλονῶν, τοὺς αὐτοὺς ἄερούς καὶ σφόδρα ἐρωτικούς γυναικείους τύπους. — Ὡσαύτως δὲ ὁ Rubens φαίνεται πρόσωπον μοναδικόν, ἄνευ προδρόμου καὶ διαδόχων. Ἀλλ' ὁ εἰς Βελγικὴν μεταβαίνων καὶ ἐπισκεπτόμενος τὰς ἐκκλησίας τῆς Γάνδης, τῶν Βρυξελλῶν, τῆς Βρύγης ἢ τῆς Ἀνδέρσσης δύναται νὰ ἴδῃ ὄμιλον ζωγράφων τὰς αὐτὰς ἐχόντων ἀρετάς· τὸν θεωρηθέντα ἐφάμιλλον αὐτῷ Crayer, τὸν Seghers, τὸν Van Oost, τὸν Eversdingen, τὸν Van Thulden, τὸν Guellin, τὸν Hondthorst τοὺς γνωστοὺς Jordaens, Van Dyck, οἵτινες συνέλαβον ἅπαντες τὴν γραφικὴν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ ἀείποτε διετήρησαν τύπον οἰκογενειακόν. Ὡς ὁ Rubens, ἠρέσκοντο οὗτοι νὰ ζωγραφῶσι τὸ ἀνθρώπινον καὶ ὑγιὲς δέρμα, τὸν ἀφθονον καὶ φρίσσοντα παλμὸν τῆς ζωῆς, τὴν αἰμόχρουν καὶ εὐαίσθητον σάρκα, τοὺς πραγματικούς πολλαχὺς δὲ καὶ κτηνώδεις τύπους, τὴν ὀρμὴν καὶ νωχέλειαν τῆς ἐλευθέρως κινήσεως, τὰ στιλπνὰ καὶ πολυτελῶς διακπεποικιλμένα ὄφρασματὰ, τὴν ἀνταύγειαν τῆς πορφύρας καὶ μετὰξῆς, τὰ κολπωτὰ καὶ στροβιλούμενα παραπετάσματα. Νῦν ἅπαντας τοὺς συγχρόνους ἐπισκιάζει ὁ μέγας καλλιτέχνης διὰ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα τις κατανοήσῃ αὐτόν, πρέπει νὰ συναγάγῃ περίξ αὐτοῦ τὴν δέσμην ταύτην τῶν πλεονεκτημάτων, ὧν εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις καὶ τὴν οἰκογένειαν τῶν καλλιτεχνῶν, ὧν εἶναι ὁ περιφανέστατος ἀντιπρόσωπος.

Ἀλλὰ καὶ αὕτη τῶν καλλιτεχνῶν ἡ οἰκογένεια περιλαμβάνεται εἰς ἄλλο εὐρύτερον ἐκυτῆς σύνολον, τὸν περιστοιχίζοντα αὐτὴν κόσμον, οὗ ἀνάλωγος εἶναι ἡ φιλοτεχνία. Διότι ἡ τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ πνεύματος κατάστασις εἶναι ἡ αὕτη διὰ τε τὸ κοινὸν καὶ τοὺς καλλιτέχνας, οἵτινες δὲν εἶναι ἄνθρωποι μεμονωμένοι. Τὴν φωνὴν αὐτῶν μόνην ἀκούομεν νῦν διὰ τῶν ἀρεστηκότων αἰώνων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν διέκτορον ταύτην φωνὴν, ἥτις μέχρις ἡμῶν ἐξικνεῖται, πλήττουσα τὰ ὦτα ἡμῶν, διακρίνομεν ὑπόκωφον ψιθυρισμὸν καὶ οἶονεὶ περιβομβοῦσαν τὴν στεντορείαν καὶ πολλαπλὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ, ἥτις ἔφαλλεν ἐναρμονίως περίξ αὐτῶν. Διὰ ταύτης τῆς ἁρμονίας ἐγένοντο μεγάλοι. Καὶ εὐλόγως. Ὁ Φειδίας, ὁ Ἰκτῖνος, οἱ ποιήσαντες τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ὀλύμπιον Δία, ἦσαν ὡς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται ἐλεύθεροι καὶ ἐθνικοὶ, ἀνατραφέντες ἐν τῇ παλαίστρᾳ, παλαίσαντες, ἀσκηθέντες γυμνοὶ, διασκεπτόμενοι καὶ ψηφοφοροῦντες ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὰς αὐτὰς ἔχοντες ἔξεις, τὰ αὐτὰ συμφέροντα, τὰς αὐτὰς ἰδέας, τὰς αὐτὰς δοξασίας, ὁμόφυλοι, τῆς αὐτῆς τυχόντες ἀγωγῆς, ὁμόγλωσσοι, κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ βίου ὁμοιάζοντες ἀλλήλοις.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη καθίσταται μᾶλλον αἰσθητὴ, ἐὰν ἀναδράμωμεν εἰς χρόνους ἐγγυτέρους· π. χ. τὴν μεγάλην ἰσπανικὴν ἐποχὴν, ἐπεκτεινομένην ἀπὸ τῆς ΙΓ' μέχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὴν τῶν μεγάλων ζωγράφων, Velasquez, Murillo, Zurbaran, Francisco de Herrera, Alonzo

Cano, Morales, καὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν, Lope de Vega, Calderon, Cervantes, Tirso de Molino, don Luis de León, Guilhem de Castro καὶ ἄλλων πολλῶν. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι τότε ἡ Ἰσπανία ἦν μοναρχικωτάτη καὶ καθολική, ὅτι ἐνίκησε τοὺς Ταῦρκους ἐν Ναυπάκτῳ, κατελάμβανε τὴν Ἀφρικὴν, καὶ ἀνήγειρεν ἐν αὐτῇ καθιδρύματα, ἐπολέμει τοὺς διαμαρτυρομένους ἐν Γερμανίᾳ, κατεδίωκεν αὐτοὺς ἐν Γαλλίᾳ, προσέβαλλεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐποίησε προσηλύτους καὶ ὑπεδούλους τοὺς εἰδωλολάτρους τοῦ νέου κόσμου, ἀπέβαλλε τῶν κόλπων αὐτῆς τοὺς Ἰουδαίους καὶ Μάρους, ἐξηγνίζετο δι' ἔργων πίστεως (auto da-fé) καὶ θρησκευτικῶν καταδικώσεων, μεταχειρίζετο ἀφειδῶς τοὺς στόλους, τοὺς στρατοὺς, τὸ χρυσὸν καὶ ἄργυρον τῆς Ἀμερικῆς, ἥτις ἦν ἡ πολυτιμοτάτη τῶν κτήσεων αὐτῆς, τὸ ζωτικὸν αἷμα τῆς ἰδίας καρδίας, εἰς ὑπερμέτρους καὶ ἐπαινετημένους σταυροφορίας, μετὰ τοιαύτης ἐπιμονῆς καὶ θεοληψίας, ὥστε περὶ τὰ τέλη μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος, κατὰ ποῦνος ἔπεσε πρὸ τῶν ποδῶν τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ μετὰ ζήλου τοιοῦτου, ἐνθουσιασμοῦ καὶ δόξης, ὥστε οἱ λαοὶ αὐτῆς ὑπεραγαπῶντες τὴν μοναρχίαν, ἐν ᾗ συνεκεντροῦντο πᾶσαι αὐτῶν αἱ δυνάμεις, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ τὴν ζωὴν ἀφιερῶσαντες, μόνην εἶχον ἐπιθυμίαν νὰ ἀνυψώσωσι τὴν θρησκείαν καὶ τὴν βασιλείαν διὰ τῆς ὑπομονῆς αὐτῶν, σχηματίζοντες περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ θρόνου χορὴν πιστῶν, πολεμιστῶν καὶ λατρευτῶν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἱεροκριτῶν (inquisiteurs) καὶ σταυροφορῶν μοναρχίᾳ, διατηρούντων τὰ ἱπποτικά αἰσθήματα, τὰ ζοφερά πάθη, τὴν ἀγριότητα, τὴν μὴ θρησκευτικὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν μυτικισμὸν τοῦ μέσου αἰῶνος, οἱ ἄριστοι καλλιτέχναι εἰς τὸν ὑφιστον βαθμὸν ἐκέκτηντο τὰς ιδιότητας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τοῦ περιτοιχίζοντος αὐτοὺς πλήθους. Τῶν ποιητῶν οἱ διασημότετοι, ὁ Lope de Vega καὶ ὁ Calderon ἦσαν στρατιῶται τυχοθῆραι, ἐθέλοντα ἐν τῷ στόλῳ, μονομάχοι ἐνθουσιώδεις, καὶ πλατωνικῶς ἐρώμενοι ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ δὲν Κισσῶτοι τῶν φεουδαλικῶν χρόνων καθολικοὶ ἐνθερμοὶ, τσαρῶν ζωηροί, ὥστε εἰς τούτων περὶ τὴν δύσιν τοῦ βίου συναικαιοῦται τῇ ἰσχυρᾷ ἐξετάσει, ἄλλοι δὲ χειροτονοῦνται ἱερεῖς, ὁ δὲ πάντων διασημότετος, ὁ μέγας Lope λειτουργῶν λειποθυμεῖ, ἀναιμνησκόμενος τῆς θυσίας καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πανταχοῦ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὅμοια παρὰδείγματα τῆς μετὰ τὸ καλλιτέχνη καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ὑφισταμένης ἁρμονίας καὶ στενῆς συγγενείας, καὶ δύναται τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὁ θέλων νὰ κατανοήτῃ τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν εὐφυΐαν οἷουδήποτε τεχνίτου, τοὺς ὠθήσαντας αὐτὸν λόγους νὰ ἐκλέξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς γραφῆς ἢ τοῦ δράματος, νὰ προκρίνῃ τὸν δεῖνα τύπον καὶ δεῖνα χρωματισμὸν, νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ δεῖνα αἰσθήματα, τὴν πνευματικὴν ἐν γένει καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ κοινοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ.

Τιθέμεθα ἄρα τὸν κανόνα, ὅτι ἵνα κατανοήσωμεν καλῶς προῖν τι τέχνης, καλλιτέχνην, ὅμιλον καλλιτεχνῶν πρέπει ἐπισταμένως νὰ ἐξετάσωμεν

τὴν γενικὴν κατάστασιν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν συγχρόνων ἡθῶν, διότι ἐν αὐτῇ εὐρηται ἡ ἀληθὴς τοῦ ζητήματος λύσις, ἐν αὐτῇ ἐδρεύει ἡ ἀρχικὴ παντὸς δημιουργήματος αἰτία. Ἡ ἀλήθεια αὕτη κυρεῖται ὑπὸ τῆς πείρας τῶν ἀκριβοῦς ἐρευνα τῶν πρώτων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης δείκνυσιν, ὅτι αἱ τέχναι συγγενῶνται καὶ συναποθνήσκουσι μετὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας, μεθ' ἧς συνδέονται. Π. χ. ἡ ἐλληνικὴ τραγωδία, ἡ τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἀναφάνεται καθ' οὗς χρόνους οἱ Ἕλληνες νικῶσι τοὺς Πέρσας, κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν, ὅτε αὐταὶ δι' ἐσχάτου ἀγῶνος ἀποκτῶσι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ παγιοῦσι τὸ κράτος αὐτῶν ἐν τῷ εὐ πεπολιτευμένῳ κόσμῳ· ἐξαφανίζεται δὲ μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης καὶ ἐνεργείας, ὅτε ἡ ταπεινώσις τῶν χαρρακτῆρων καὶ ἡ μακεδονικὴ κατάκτησις παραδίδουσι τὴν Ἑλλάδα τοῖς ξένοις. — Παρομοίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς γοτθικῆς ἀρχιτεκτονικῆς συμβαδίζει τῇ ὀριστικῇ ἀποκαταστάσει τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος κατὰ τὴν ἡμιαναγέννησιν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε ἡ κοινωνία ἀπαλλαγείσα τῶν Νορμανδῶν καὶ ληστῶν ἤρξατο ἐδραιουμένη· ἐξαφανίζεται δὲ καθ' ὃν χρόνον ἡ στρατιωτικὴ αὕτη σύνταξις τῶν ἀνεξαρτήτων βαρόνων μεθ' ὧν τῶν ἐξ αὐτῆς προελθόντων ἡθῶν διαλύεται περὶ τὸ τέλος τῆς ΙΕ' ἐκτονταετηρίδος διὰ τῆς ἀναρρήσεως τῶν νεωτέρων μοναρχιῶν. — Ὡσαύτως ἡ ὀλλανδικὴ γραφικὴ ἀκμαίνει κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους, καθ' οὓς ἡ ὀλλανδία διὰ πολλοῦ θόρους καὶ ἐπιμονῆς ἐλευθεροῦται τῆς ἰσπανικῆς δυναστείας, μάχεται ἰσόπαλος κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καὶ καθίσταται τὸ πλουσιώτατον τὸ μάλιστα ἐλεύθερον, τὸ βιομηχανικώτατον, τὸ εὐτυχέστατον τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν· παρακμάζει δ' ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΗ' ἐκτονταετηρίδος ὅτε ἡ ὀλλανδία παραχωρεῖ τὰ πρωτεῖα τῇ Ἀγγλίᾳ, ὑποβιβασθεῖσα εἰς ἀπλοῦν τραπεζιτικὸν καὶ ἐμπορικὸν οἶκον, καλῶς διευθυνόμενον, καὶ παρέχοντα ἄνετον καὶ ἀπράγμονα βίον, πῆρσι πάσης φιλοδοξίας καὶ ζωντῶν συγκινήσεων. — Ἐπίσης τέλος ἡ γαλλικὴ τραγωδία ἀναφάνεται καθ' ὃν χρόνον ἡ τακτικὴ καὶ εὐγενὴς μοναρχία ἐγκαθιδρύει ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', τὸ κράτος τῆς εὐπρεπείας, τὸν βίον τῆς αὐλῆς, τὴν ἐπίδειξιν, τὴν λαμπρὰν ἀριστοκρατικὴν θεραπείαν, καὶ ἐκλείπει καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐξ εὐγενῶν κοινωνία καὶ τὰ ἥθη τοῦ ἀντιθλάμου καταργοῦνται ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Τὴν δύναμιν ταύτην τῶν ἡθῶν καὶ τῶν πνευμάτων ἐπὶ τῶν ὀρκίων τεχνῶν ἡ ἐξῆς παραβολὴ καταδεικνύει. Ὁ ἐκ μεσημβρίας πρὸς βορρᾶν χωρῶν παρατῆρεῖ εἰς νέαν ζώνην εἰσερχόμενος, ὅτι ἐν αὐτῇ ἀρχεται ἴδιον εἶδος γεωργίας καὶ ἴδιον εἶδος φυτῶν· πρῶτον μὲν ἡ ἀλόη καὶ ἡ πορτοκαλλέα, εἶτα δὲ ἡ ἐλαία ἢ ἡ ἄμπελος, ἡ δρυς καὶ ὁ βρόμος, ἡ ἐλάτη, τὰ βρύα καὶ οἱ λειχῆνες. Πᾶσα ζώνη ἔχει ἰδίαν καλλιέργειαν καὶ βλάστησιν, αἵτινες ἀρχονται καὶ τελευτῶσι μετ' αὐτῆς. Εἶναι αὕτη ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ταύτης δὲ ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία προσδιορίζει τὴν ἐμφάνισιν ἢ

ἐξοφάνεισιν αὐτῶν. Τί δ' ἐστὶν ἄλλο ἢ ζώνη ἢ θερμοκρασία τις, ταῦτέ τι βαθμὸς τις θερμότητος καὶ ὑγρασίας, συνελόντι δ' εἰπεῖν συνδρομή τις περιστάσεων ἐπικρατούσων, ἀνέλογος τὸ εἶδος τῇ ὥς εἴρηται γενικῇ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἡθῶν καταστάσει; Ὡς δ' ὑπάρχει θερμοκρασία τις φυσικῇ, ἣτις μεταβάλλομένη καθίσταται ἢ παραγωγὸς αἰτίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ· οὕτως ὑπάρχει θερμοκρασία ἡθικῇ, ἣτις μεταβάλλομένη καθίσταται ἐπίσης ἢ παραγωγὸς αἰτίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος. Ἰὰ δ' ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς φυσικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ, τῆς σήσεως ἢ τοῦ βρόμου, τῆς ἀλόης ἢ τῆς ἐλάτης, οὕτως ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς ἡθικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τῆς ἐμφάνσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος, τῆς ἐθνικῆς γλυπτικῆς ἢ τῆς προγματικῆς γραφικῆς, τῆς μυστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ τῆς κλασικῆς φιλολογίας, τῆς ἡδυπαθοῦς μουσικῆς ἢ τῆς ἰδανικῆς ποιήσεως. Τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὥς τὰ τῆς ζώσης φύσεως ἐξηγούνται μόνον ἐκ τοῦ ποιοῦ τῆς χώρας ἐν ᾗ πράσσονται καὶ τῶν περιτοιχίζουσων αὐτῇ περιστάσεων.

Ἐπὶ τοιαύτην θέλω παραγμευθῇ ἔποψιν τὴν ἱστορίαν τῆς γραφικῆς ἐν Ἰταλίᾳ. Θέλω προσπαθῆσαι νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον ἡμῶν ὑπὸ τίνος ἀνεφάνησαν καὶ ἤκμασαν περιστάσεις ὁ Giotto καὶ ὁ Beato Angelico· πρὸς τοῦτο δὲ θέλω παραθέσει τεμάχια ποιητῶν καὶ ἀγιογράφων, ἐν οἷς δύναται τις νὰ ἴδῃ, τίνα ἰδέαν οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχον περὶ τῆς εὐδαιμονίας, τῆς δυστυχίας, τοῦ ἔρωτος, τῆς πίστεως, τοῦ παρκαδείσου, τῆς κολάσεως, περὶ πάντων τῶν μεγάλων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου συμφερόντων. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις εὗρηνται ἐν ταῖς ποιήσεσι τοῦ Δάντου, τοῦ Guido Cavalcanti, τῶν φραγκισκανῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἐν τῇ Βιογραφικῇ συλλογῇ τῶν ἀγίων (Legende dorée), ἐν τῇ Μιμήσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τοῖς Ἀνθυλλίοις τοῦ ἀγίου Φραγκίσκου, ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς, οἷος ὁ Dino Compagni, ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μουρατόρη καταρτισθείσῃ εὐρείᾳ συλλογῇ χροναγράφων, αἵτινες ἀφελῶς ἀπεικονίζουσι τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν βίαν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν. — Εἶτα δὲ θέλω περιγράψῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἡθῶν καὶ τῆς κοινωνίας ἐν ᾗ μετὰ ἕνα καὶ ἡμισυ αἰῶνα ἀνεφάνησαν ὁ Leonard de Vinci, ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος, ὁ Ραφαήλ, ὁ Τιτσιανός καὶ πρὸς τοῦτο θέλω ἀποσπάσει εἴτε ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν συγχρόνων, τοῦ Benvenuto Cellini π. χ. εἴτε ἐκ τῶν διαφόρων χρονικῶν καὶ ἡμερολογίων τῆς Ῥώμης, καὶ τῶν πρωτίστων πόλεων τῆς Ἰταλίας, εἴτε ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν πρέσβων, εἴτε τέλος ἐκ τῶν περιγραφῶν τελετῶν, χορῶν προσωπιδοφόρων καὶ ὑποδοχῶν, τεμάχια μνήμης ἀξία, ἀπεικονίζοντα τὴν κτηνωδίαν, τὴν ἡδυπάθειαν, τὴν ἐνέργειαν τῶν κρατούντων ἡθῶν καὶ ταῦτοχρόνως τὸ ζωνερόν ποιητικὸν αἶσθημα, τὰς γραφικὰς διαθέσεις, τὸ μέγα φιλολογικὸν αἶσθημα, τὰς σκηνογραφικὰς ῥοπὰς, τὴν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς λαμπρότητος, εὐ μόνον

τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων καὶ λογίων.

ὑποθεσθεῖσθω νῦν ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ κατορθοῦμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὰς διαφορὰς τοῦ πνεύματος καταστάσεις, ἐξ ὧν ἐπήγαγεν ἡ ἰταλικὴ γραφικὴ, ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς, ἡ ἀκμὴ, ἡ ποικιλία, ἡ περικυρῆ. ὑποθεσθεῖσθω ὅτι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριθείας ἐρευνῶμεν τοὺς ἄλλους αἰῶνας, τὰς ἄλλας χώρας, τὰ διάφορα τῆς τέχνης εἶδη, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γραφικὴν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν. ὑποθεσθεῖσθω, ὅτι ὑπὸ τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν ὁδηγούμενοι ὀρίζομεν ἀποχρῶντως τὴν φύσιν, καὶ καταδεικνύομεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως πάσης τέχνης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέλομεν ἔχει πλήρη ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει, τουτέστι φιλοσοφίαν τῶν καλῶν τεχνῶν. Τοῦτο καλεῖται αἰσθητικὴ. Ἡ αἰσθητικὴ ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων διαφέρει τῆς ἀρχαίας, διότι εἶναι ἱστορικὴ καὶ οὐχὶ δογματικὴ, μὴ ἐπιβάλλουσα τουτέστι παραγγέλματα, ἀλλὰ κυροῦσα νόμους. Ἡ ἀρχαία αἰσθητικὴ ἔδιδε πρῶτον τὸν ὅρισμόν τοῦ καλοῦ καὶ ἔλεγεν, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἠθικοῦ ἰδανικοῦ, ἢ καὶ ὅτι εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν· εἶτα δ' ἐντεῦθεν ὁρμωμένη ὡς ἐκ νομικῆς τινος διατάξεως, ἀπέλυε, κατεδίκαζε, παρήνει, καθωδήγει. Ἡ ἐμὴ ἀποστολὴ δὲν εἶναι τοιοῦτον βρεῖα· διότι δύο πράγματα ἀπαιτοῦνται, ἅτινα δὲν διδάσκονται, φύσις καὶ πόνος. Καθῆκον ἔχω νὰ ἐκθέσω μόνον τὰ γεγονότα, καὶ ἀποδείξω πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα παρήχθησαν. Κατὰ τὴν νεωτέραν μέθοδον, ἥτις ἤρξατο εἰσαγομένη εἰς ἅπας τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας, τὰ ἀνθρώπινα ἔργα, καὶ ἰδίως τὰ τεχνουργήματα ἐξετάζονται ὡς γεγονότα καὶ προϊόντα, σημειοῦνται οἱ χαρακτῆρες, καὶ ἐρευνῶνται αἱ αἰτίαι αὐτῶν. Οὕτω νοουμένη ἡ ἐπιστήμη δὲν προγράφει, οὔτε συγχωρεῖ, βεβαιοῖ μόνον καὶ ἐξηγεῖ. Δὲν λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν Ὀλλανδικὴν τέχνην, εἶναι βάνικος, γεύσασθε μόνης τῆς ἰταλικῆς τέχνης». Οὐδὲ λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν γοτθικὴν τέχνην, εἶναι νοσηρὰ, γεύσασθε μόνης τῆς ἑλληνικῆς τέχνης». Ἀφήσιν παντὶ τὴν ἐξουσίαν ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις καὶ βοπὰς, καὶ μελετήσῃ ἐπισταμένως, ὅτι κάλλιον συμβάλλεται πρὸς τὴν τελειοτέραν τοῦ ἰδίου πνεύματος ἀνάπτυξιν. Συμπαθεῖ αὕτη πρὸς πάντα τῆς τέχνης τὰ εἶδη καὶ πρὸς ἅπας τὰς σχολὰς, καίπερ πολλὰς ἀντιθέτους φαινομένους, ἀποδεχομένη αὐτὰς ὡς ποικίλας καὶ πολυμόρφους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκδηλώσεις· μελετᾷ ὡς ἡ βοτανικὴ μετ' Ἰσοῦ διαφέροντος ὅτε μὲν τὴν πορτοκαλλέαν καὶ τὴν δάφνην, ὅτε δὲ τὴν ἐλάτην καὶ τὴν σήμεραν· εἶναι τέλος αὕτη αὕτη οἶνει βοτανικὴ ἐφηρμοσμένη οὐχὶ εἰς τὰ φυτὰ, ἀλλ' εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ συμπαραρτεῖ αὕτη τῇ γενικῇ κινήσει, ἥτις τανῦν προσπελάζει τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας ταῖς φυσικαῖς καὶ ἥτις παρέχουσα ταῖς πρώταις τὰ ἀξιώματα, τὰς προφυλάξεις, τὰς διευθύνσεις τῶν δευτέρων, μεταδίδωσιν αὐταῖς τὴν αὐτὴν στερεότητα καὶ ἐξασφαλίζει τὴν αὐτὴν πρὸδον.

B'

Πρῶτον καὶ κύριον τῆς αἰσθητικῆς ζήτημα εἶναι ὁ ὁρισμὸς τῆς τέχνης. Τί ἐστὶ τέχνη καὶ ποία ἡ φύσις αὐτῆς; Ἀντὶ ὁρισμένου τύπου θέλω ἐκθέσει γεγονότα: Διότι ἡ τέχνη ἔχει καὶ αὕτη θετικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεκτικὰ ἐρεῦνης καὶ ἐξετάσεως γεγονότα, τουτέστι τὰ δημιουργήματα αὐτῆς, ὅτινα κατατάσσονται κατὰ οἰκογενείας ἐν τοῖς μουσείοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις, ὡς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα ἐν τοῖς βοτανικοῖς καὶ ζωολογικοῖς κήποις. Δυνάμεθα δὲ, τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμόζοντες μέθοδον, νὰ ἐξετάσωμεν ἐν γένει τί ἐστὶ προϊόν τῆς τέχνης, ὡς ἐξετάζομεν ἐν γένει τί ἐστὶ φυτὸν ἢ ζῷον. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐν οὐδεμιᾷ τῶν περιπτώσεων τούτων ν' ἀπομακρυνθῶμεν τῆς αἰσθητικῆς πείρας, ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς ὁδηγούμενοι ἐργαζόμεθα διὰ πολλαπλῶν συγκρίσεων καὶ ἐξι-
 σώσεων εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀνακάλυψιν τῶν κοινῶν παντὸς τεχνουργήματος χαρακτήρων καὶ ἀνεύρεσιν τῶν διαφορῶν, αἵτινες χωρίζουσι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Πρὸς τοῦτο δ' ἐκ τῶν πέντε μεγάλων τεχνῶν, αἵτινές εἰσιν ἡ ποίησις, ἡ γλυπτικὴ, ἡ γραφικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἐξετάσωμεν ἐν ἀρχῇ τὰς τρεῖς πρώτας, κοινὸν χαρακτήρα κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἥττον ἐχούσας, τὴν *μίμησιν*.

Ἀπασῶν τῶν τεχνῶν τούτων κύριος καὶ οὐσιώδης χαρακτήρ εἶναι ἡ ὅσον ἔνεστι τελειότερα τῆς φύσεως ἀπομίμησις. Διότι πρόδηλον εἶναι, ὅτι τὸ μὲν ἄγαλμα ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἀπομίμησιν ζῶντος ἀνθρώπου, ἡ δὲ εἰκὼν τὴν παρόστασιν πραγματικῶν προσώπων καὶ σχημάτων, πῆν περιγραφὴν οἰκίας ἢ τοποθεσίας φυσικῆς. Ὁ δὲ τοῦ δράματος ἢ τοῦ μυθιστορήματος συγγραφεὺς προστίθεται ὅσον εἰάν τε πιστῶς ν' ἀπεικονίσῃ τοὺς χαρακτῆρας, τὰς πράξεις, αὐτὰ τὰ πτερόεντα ἔπη. Τῶντι ὁρῶντες εἰκόνα ἐλαττωματικὴν, λέγομεν τῷ γλύπτῃ. «Τὸ στῆθος ἢ ἡ κνήμη δὲν κατεσκευάσθη καλῶς». Τῷ δὲ ζωγράφῳ «Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἰσὶν ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλαι, ὁ δὲ τῶν δένδρων χρωματισμὸς ψευδής». Τῷ δὲ συγγραφεῖ «Οὐδέποτε ἀνθρώπος ἡσθάνθη ἢ ἐσκέφθη, ὡς ὑμεῖς.»

Ἀλλ' εἰσὶ καὶ ἄλλαι ἰσχυρότεραι τούτων ἀποδείξεις· πρῶτον μὲν ἡ καθημερινὴ πείρα. Ὁ τοῦ τεχνίτου βίος διαίρεται συνήθως εἰς δύο περιόδους. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς τέχνης αὐτοῦ σπουδάζει οὕτως καὶ μελετᾷ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα λεπτομερῶς, ἐν γωνίῳ. Ταῦτα δὲ διαρκῶς ὑπὸ τὰς ὄψεις ἔχων, μοχθεῖ καὶ ἐργάζεται ἵνα ἐκφράσῃ αὐτὰ, καὶ ἐκφράζει αὐτὰ πιστῶς, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ἀκριθείας. Ἀλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος νομίζει αἴφνης ὅτι γινώσκει ταῦτα καλῶς· οὐδὲν ἀνακαλύπτει καινόν· ἐκποδῶν δὲ τιθέμενος τὸ ζῶν πρότυπον, ποιεῖ διὰ τῶν διδασκalicων πολυχρονίου πείρας δράμα, μυθιστόρημα, εἰκόνα ἢ ἄγαλμα. Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἡ τοῦ ἀληθοῦς αἰσθά-

ματος· ἡ δὲ δευτέρα ἡ τῆς ἔξεως καὶ τῆς παρακμῆς. Ταύτας δὲ τὰς δύο περιόδους ἀπαντῶμεν σχεδὸν αἰέποτε ἐν τῷ βίῳ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου διετηρήθη ἀκμαίᾳ ἐξήκοντα ὅλα ἔτη, ὅσα δ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἐποίησεν ἔργα ἐμφαίνουσι τὸ αἶσθημα τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἡρωικοῦ μεγαλείου. Ταῦτα κατέχουσι τὴν διάνοιαν τοῦ καλλιτέχνου· εἰς ταῦτα καὶ μόνον προσηλοῦται οὗτος. Αἱ πολλαὶ αὐτοῦ ἐξετάσεις, τὰ ἐπανελημμένα σχέδια, ἡ διαρκὴς ἀνάλυσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰδίας καρδίας, ἡ σπουδὴ παθῶν τραγικῶν καὶ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἐκφράσεως εἰσὶ τὰ μέσα πρὸς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας φλογός, ἣτις δραστηρίως ἐργάζεται ἐν αὐτῷ. Τοιαύτη ἡ ἐπιφοιτῶσα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ θεατοῦ ιδέα ἐξ ὅλων τῶν γωνιῶν καὶ τοῦ θόλου τῆς Σιξτίνης. Εἰσέλθετε εἰς τὸ παρακείμενον παρεκκλήσιον τοῦ Παύλου καὶ ἴδετε τὰ ἔργα ἅτινα κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἐποίησε, τὴν Μετάστασιν τοῦ ἁγίου Παύλου, τὴν Σταύρωσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἡ καὶ τὴν τελευταίαν Κρίσιν, ἣν τὸ ἐβδομηκοστὸν ἐβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔγραψεν. Οἱ εἰδήμονες καὶ μὴ ἀμέσως διαγιγνώσκουσιν ὅτι αἱ δύο τοιχογραφίαι ἀμοιροῦσιν ἐμπνεύσεως, ὅτι ὁ καλλιτέχνης κάτοχος ὢν ὠρισμένων σχημάτων, μεταχειρίζεται αὐτὰ ἐκ προπαρασκευῆς, ὅτι πολλαπλασιάζει τὰς ἐκτάκτους θέσεις καὶ συντέμνει αὐτάς μετὰ πολλῆς περιεργίας, ὅτι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐπίνοια, ἡ κατὰ φύσιν ἀπλότης, ἡ μεγάλη ἁρμὴ τῆς καρδίας, ἡ ἐντελὴς ἀλήθεια, δι' ὧν διακρίνονται τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα ἐλλείπουσιν ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἐξαφανιζόμενα ὑπὸ τῆς μεθόδου καὶ τῆς δυναστείας τοῦ ἀπαγγέλματος· καίπερ δὲ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων, εἶναι οὗτος πολλῷ ἥττων ἑαυτοῦ.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἡμετέρου Μιχαήλ Ἀγγέλου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Κορνήλιος (Corneille) κατελήφθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἡθικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὅπερ ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὰ περιστοιχίζοντα αὐτὸν σφοδρὰ πάθη, ἅτινα οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι μετεβίβασαν εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, τὸ ὑπερήφανον τῆς τιμῆς αἶσθημα, ὅπερ ἦν ἐρριζωμένον ἐν τοῖς σπλάγχχναις τῆς φεουδαλικῆς ἔτι κοινωνίας, αἱ ἐν τῇ αὐτῇ διαδραματιζόμεναι φονικαὶ τραγωδίαι, ἃς προῦκάλουν αἱ συνωμοσίαι τῶν πριγκίπων καὶ αἱ ἐκτελέσεις τοῦ Ῥιτσελιέ καὶ ἔπλασε τὴν Χιμένην καὶ τὸν Σίδον, τὸν Πολύευκτον καὶ τὴν Παυλίαν, τὴν Κορνηλίαν, τὸν Σερτώριον, τὴν Αἰμιλίαν καὶ τοὺς Ὀρατίους. Βραδύτερον δ' ἐποίησε τὸν Περθρίτην, τὸν Ἀπτίλαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια εἰκτὰ κατασκευάσματα, ἐν οἷς αἱ περιπέτειαι ἐπιτείνονται μέχρι φρίκης, οἱ δὲ γενναῖοι χαρακτῆρες ἐξαφανίζονται ἐν τῇ ἐμφάσει. Τότε τὰ ζῶντα πρωτότυπα, ἅτινα εἶδε, δὲν ἐπλήρουν πλέον τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου τούτου· τοῦλάχιστον δὲν ἐζήτει αὐτὰ πλέον, αὐδὲ καινὰς ἐπεδίωκεν ἐμπνεύσεις. Εἰσγάγετο καθ' ἑξὶν ἐπὶ τῇ βίᾳ ἀναμνήσεων καὶ μεθόδων, ἃς ὑπηγόρευσε αὐτῷ πάλαι ποτὲ ὁ φλογερὸς αὐτοῦ ἐνθουσιασμός, καὶ ὑπ' ὅψιν ἔχων φιλολογικὰς θεωρίας, πραγμα-

τείας καὶ διακρίσεις περὶ τῶν θεατρικῶν περιπατειῶν καὶ τῶν δραματικῶν ᾠδῶν. Ἀντέγραφεν ἐκυτὸν μέχρι ὑπερβολῆς, ἐξέσας χαίρειν τὴν ἄμεσον καὶ προσωπικὴν πεπρατμένην τῶν μεγάλων συγκινήσεων καὶ τῶν γενναίων πράξεων καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἐπιστήμην, τὸν ὑπολογισμὸν καὶ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἔξιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐδημιούργει πλέον, ἀλλὰ μηχανικῶς εἰργάζετο.

Ἀλλ' οὐ μόνον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς, ἀλλὰ καὶ πάσης μεγάλης σχολῆς ἡ Ἱστορία διδάσκει τὴν ἀνάγκην τοῦ μιμεῖσθαι τὸ ζῶν πρωτότυπον καὶ τὴν φύσιν. Πᾶσαι αἱ σχολαὶ (ἀνεξαιρέτως νομίζω) παρακμᾶζουσι καὶ πίπτουσιν, ἐν δευτέρῳ τιθέμεναι λόγῳ τὴν ἀκριδῇ μίμησιν καὶ παρρωῶσαι τὸ ζῶν πρωτότυπον. Τοῦτο ἔπαθον ἐν μὲν τῇ γραφικῇ οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελον μῦς καὶ σχήματα πέραν τοῦ δέοντος ποιοῦντες, οἱ τοὺς μεγάλους Βενετοὺς διαδεχθέντες ἐρασταὶ θεατρικῶν σκηνογραφικῶν καὶ στρογγύλων σαρκῶν, οἱ ζωγράφοι καλλιωπιστηρίων γυναικῶν καὶ ζωθηκῶν, εἰς ἃς καταλήγει ἡ γαλλικὴ γραφικὴ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ φιλολογίᾳ οἱ στιχοῦργοι καὶ ῥήτορες τῆς λατινικῆς παρακμῆς, οἱ ὕλικοι καὶ κομπορήμονες δραματουργοί, εἰς οὓς καταλήγει τὸ ἀγγλικὸν δράμα, οἱ κατασκευασταὶ ᾠδῶν καὶ ἐπιγραμμάτων τῆς ἰταλικῆς παρακμῆς. Ἐκ πάντων τῶν πεπραγμένων τούτων θέλω ἐκλέξει δύο μόνον ἐκφραστικώτατα. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρακμὴν τῆς γλυπτικῆς καὶ γραφικῆς ἐν τῇ ἀρχαϊότητι, ἣν καθορᾷ τις ἐπισκεπτόμενος ἀλληλοδιαδόχως τὴν Πομπηίαν καὶ τὴν Ῥαβέννην. Ἐν μὲν τῇ Πομπηίᾳ αἱ γραφαὶ καὶ αἱ γλυφαὶ εἰσι τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ Ῥαβέννῃ τὰ ψηφιδωτῆματά εἰσι τῆς ἑκτῆς καὶ ἀνέχονται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῶν πεντακοσίων ἐτῶν, ἡ τέχνη διεφθάρη ἀνεπανορθώτως, ἡ δὲ παρακμὴ αὕτη προῆλθε πᾶσα ἐκ τῆς παραμελήσεως τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου. Κατὰ τὴν Α' ἑκατονταετηρίδα ὑφίσταντο ἔτι τὰ ἥθη τῆς παλαιστρας καὶ τῶν ἐθνικῶν ὀρέξεων. Οἱ ἄνθρωποι ἔφερον τὸ ἀνειμένον ἔνδυμα, ἀπετίθεντο αὐτὸ εὐκόλως, ἐφάρτων εἰς τοὺς λουτρῶνας, ἤσκούντο γυμνοί, παρίσταντο εἰς τὰς μάχας τοῦ ἵπποδρομίου, ἐθεώρουν ἔτι μετὰ συμπανθείας καὶ κατενόουν τὰς κινήσεις καὶ τὰς διαφόρους θέσεις τοῦ ζῶντος σώματος· οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι, οἱ καλλιτέχναι περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ πρωτοτύπων γυμνῶν ἢ ἡμιγυμνῶν ἐδύναντο νὰ μιμηθῶσιν αὐτά. Διὰ τοῦτο βλέπατε ἐν Πομπηίᾳ, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐν τοῖς μικροῖς εὐκτηρίοις οἴκοις, ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς ἀύλαϊς, εὐσιδεῖς γυναῖκας ὀρχουμένας, νεαροὺς ἥρωας φαιδροὺς καὶ ἀγερῶχους, εὐρέα στέρνα, πόδας πτερόεντας, ἀπάσας τὰς χειρονομίας καὶ τὰ σχήματα τοῦ σώματος, εἰκονιζόμενα μετ' ἀκριθείας καὶ εὐχερείας, ἣν δὲν δύναται τις ν' ἀποκτήσῃ διὰ τῆς συντονωτάτης μελέτης. Βαθμηδὸν ὅμως κατὰ τὰς ἐπομένας πέντε ἑκατονταετηρίδας πάντα ταῦτα μεταβάλλονται, ἐξαφανιζομένων τῶν ἐθνικῶν ἠθῶν, τῶν ἔξεων τῆς παλαιστρας, τῆς

έντελοῦς γυμνότητος. Δέν ἐπιδεικνύουσι πλέον τὸ σῶμα, ἀλλὰ κρύπτουσιν αὐτὸ ὑπὸ πολλαπλᾶ ένδύματα, ἐπιδεικνύοντες μόνον ποικίλματα, ἐσθῆτας πορφυρᾶς καὶ ἀνατολικῆν πολυτέλειαν. Δέν ἐκτιμῶσι τὸν παλαιστὴν καὶ τὸν ἔφηβον, ἀλλὰ τὸν εὐνοῦχον, τὸν λογιώτατον, τὴν γυναῖκα, τὸν μοναχόν· ὁ ἀσκητισμὸς πρόχεται καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἔρως τῶν χαύνων ὀνείρων, τῆς διακένου ἐριστικῆς, τῆς πολυγραφίας καὶ τῆς σοφιστείας. Τὰ περιτρίμματὰ τῆς βυζαντικῆς αὐτοκρατορίας διχδέχονται τοὺς γενναίους Ἑλληνας ἀθλητάς καὶ τοὺς ἀλκίμους Ῥωμαίους μαχητάς. Βαθμηδὸν ἡ γνῶσις καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου ἀπαγορεύονται. Ἐπαύσαντο βλέποντες αὐτὸ, μὴ ἔχοντες δὲ πλέον ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτῶν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων διδασκάλων, ἀντιγράφουσιν αὐτά· καὶ μετ' ὀλίγον οὐδὲν ἄλλο ἀντιγράφουσιν ἢ ἀντίγραφα ἐξ ἀντιγράφων καὶ οὕτω καθεξῆς· ἐν πάσῃ δὲ γενεᾷ ἀπομακρύνονται κατὰ ἓνα βαθμὸν τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ τεχνίτης ἀπολέσκει πᾶσαν προσωπικὴν ιδέαν καὶ αἵσθημα, καθίσταται μηχανὴ ἀντιγραφῆς. Οἱ Πατέρες ἀπαγορεύουσιν αὐτῷ πᾶσαν ἐπίνοιαν, ἐπιτρέποντες μόνον τὴν ἀντιγραφὴν γραμμῶν ὑπὸ τῆς παρὰδόσεως ὑποδεικνυομένων καὶ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἐγκρινομένων. Ὁ τοιοῦτος χωρισμὸς τοῦ τεχνίτου καὶ τοῦ πρωτοτύπου περιέστησε τὴν τέχνην, εἰς ὃ σημεῖον βλέπετε αὐτὴν ἐν Ῥαβέννῃ. Μετὰ παρέλευσιν πέντε ἑκατονταετηρίδων, εἰκονίζουσι τὸν ἄνθρωπον αἰετοεὶ καθήμενον ἢ ὄρθιον· αἱ ἄλλαι θέσεις εἰσὶ λίαν δύσκολοι καὶ ἀδυνατεῖ νὰ μιμηθῇ αὐτάς ὁ τεχνίτης. Αἱ χεῖρες, οἱ πόδες εἰσὶν ἀκαμπεῖς καὶ ὥσεί κατεαγότες, αἱ πτυχαὶ τοῦ ένδύματος ἐκ ξύλου, τὸ πρόσωπον οἰσνεὶ νευρόσπικτον, οἱ ὀφθαλμοὶ καταλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὴν κεφαλὴν. Ἡ τέχνη εἶναι ὥς ἀσθενής, πάσχων νότον φθινάδα· μαραίνεται καὶ ἀποθνήσκει.

Ἐν τέχνῃ διαφόρῳ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν ἐποχῇ ἐγγυτέρᾳ εὐρίσκομεν παραμυῆν παρχπλησίαν, ὑπὸ παρχπλησίων αἰτιῶν ἐπενεχθεῖσαν. Κατὰ τὸν αἰῶνα Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἡ φιλολογία προσεκτῆτατο χαρακτῆρα λόγου τέλειον, ἀπαράμιλλον ἔχοντα τὴν σαφήνειαν, τὴν ἀκρίβειαν, τὴν συντομίαν, ἡ δὲ θεατρικὴ πρὸ πάντων τέχνη εὗρε γλῶσσαν καὶ στιχουργίαν, κριθείσας ἐν Εὐρώπῃ ὥς ἀριστούργημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Διότι οἱ συγγραφεῖς περιστοιχίζοντο ὑπὸ πρωτοτύπων, ἅτινα ἀπαύστως ἐθεώρουν. Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ἐλάλει κάλλιστα καὶ μετὰ βασιλικῆς ὁλως ἀξιοπρεπείας, εὐφραδείας, σοβαρότητος. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν αὐλικῶν, γινώσκουμεν ὅτι ὁ ἀριστοκρατικὸς τόνος, ἡ ένδελεχὴς καλλιέπεια, ἡ κυριολεξία, ἡ περὶ τοὺς τρόπους εὐγένεια, ἡ τέχνη τοῦ καλῶς λέγειν ἦσαν οὐ μόνον τῶν αὐλικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡγεμόνος κτῆμα, ὥστε ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς ιδίᾳς αὐτοῦ μνήμης καὶ πείρας ἤρθετο τὰ ἀριστα διδάγματα πρὸς τελειοποίησιν τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Μετὰ παρέλευσιν ἑκατονταετηρίδος μετὰξὺ Ῥακίνα καὶ Delille μεγάλῃ τελεῖται μεταβολή. Τοιοῦτον ένθουσιασμὸν οἱ λόγοι καὶ οἱ στίχοι ἐκείνοι διή-

γείραν, ὥστε οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες ἔδσαντες χαίρειν τὰ ζῶντα πρόσωπα περιωρίσθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀπεικονιζουσῶν ταῦτα τραγωδιῶν. Ἐλαβον ὡς πρωτότυπα οὐχὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ τοὺς συγγραφεῖς. Ἐδημιούργησαν γλῶσσαν κατὰ συνθήκην, ὕψος λόγου ἀκαδημαϊκόν, μυθολογίαν πομπώδη, στιχουργίαν πεπλασμένην, λεξικὸν συντεταγμένον κατὰ τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Τότε δ' ἐπεκράτησε τὸ ἀφόρητον ὕψος, ὅπερ κατέκλυσε τὸ τέλος τῆς τελευταίας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἐκκτονταετηρίδος, εἶδος βαρβάρου ἰδιώματος, καθ' ὃ οἱ στίχοι ἐγένοντο χάριν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, καθ' ὃ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσῃσι πράγματι διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος, καθ' ὃ ἐσήμκινον τὸ πυροβόλον διὰ περιφράσεως, καθ' ὃ ἡ θάλασσα ὀνομάζετο Ἀμφιτρίτη, καθ' ὃ ἡ δίκαια καθεργμένη δὲν εἶχε πλέον οὔτε τόνον οὔτε ἀλήθειαν, οὔτε ζῶν, οἶνε! ἀπορρέοντα ἐξ ἀκαδημαϊκῆς σχολαστικῶν, ἱκανῶν μόνον νὰ συντάσσῃσι στίχους λατινικοῦς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ τεχνίτης ὑπόδειγμα πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν φύσιν, καὶ ὅτι ἀντικείμενον τῆς τέχνης εἶναι ἡ πλήρης καὶ ἀκριβὴς μίμησις.

Γ

Εἶναι ἄρα γε τοῦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀληθές καὶ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις εἶναι τῆς τέχνης ὁ τελικὸς σκοπός;

Ἄν τοιοῦτος ᾖ τῆς τέχνης ὁ προσρισμός ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις ἤθελε παραχάγῃ τὰ κάλλιστα ἔργα. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Διότι πρῶτον μὲν ἐν τῇ γλυπτικῇ ἡ ἀπόμαξις εἶναι ἡ μέθοδος, ἥτις παρέχει τὸν μᾶλλον πιστὸν καὶ λεπτομερεῖ τὸ πρωτοτύπου τύπον, καὶ ὅμως καλὸν ἀπόμαγμα δὲν εἶναι ἀντάξιον καλοῦ ἀγάλματος. Ἐν ἄλλῳ δὲ τῆς τέχνης σκρίψι, ἡ φωτογραφία εἶναι ἡ τέχνη, ἥτις μεταφέρει ἐπὶ ἐδάφους ὀμυλοῦ διὰ γραμμῶν καὶ χρωμάτων ἐντελεστικότητα καὶ ἄνευ δυνατῆς πλάνης τὴν εἰκόνα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸν ῥυθμὸν τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ μιμεῖται. Καὶ εἶναι μὲν ἡ φωτογραφία ἁρωγὸς οὐχὶ εὐκαταφρόνητος τῆς γραφικῆς, ὅτῃς μάλιστα ποιοῦνται χρῆσιν αὐτῆς ἄνθρωποι πεπαιδευμένοι καὶ καλαίσθητοίς μὴ ἀμειβοῦντες, ἀλλ' οὐδέποτε αὕτη δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν γραφικὴν. — Τέλος, ἵνα τελευταῖον μνημονεύσωμεν παράδειγμα, ἐὰν ἀληθῶς ἡ ἀκριβὴς μίμησις ᾖ τὸ ὑπέρτατον τῆς τέχνης τέλος, τίς ἄρα γε ἤθελεν εἶναι ἡ ἀρίστη τραγωδία, ἡ ἀρίστη κωμῳδία, τὸ ἀριστον δράμα; Ἡ στενογραφία τῶν πρακτικῶν τῶν κακουργιοδικείων, διότι δι' αὐτῆς ἀκριβῶς μεταφέρονται ἅπαντες οἱ λόγοι. Καὶ ὅμως εἶναι δῆλον, ὅτι εἴ ποτε ἐν ταῖς στενογραφίαις εὕρηται χαρακτήρ φυσικὸς, ἔκφρασις αἰσθήματος ἀληθοῦς, εἶναι τοῦτο ὥσπερ μόνον ἀγαθοῦ μετὰλλου ἐν λίθῳ κολλῶδει καὶ ἀσήμε. Καὶ παρέχει μὲν αὕτη ὅλην συγγραφικὴν, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς καλλιτέχνημα.

Δύναται τις ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ φωτογραφία, ἡ ἀπόμαξις, ἡ στενογραφία εἰσὶ μηχανικαὶ μέθοδοι, καὶ ὅτι ἐκποδὼν τὰς μηχανὰς τιθέμενοι, δεόν νὰ παρκαβάλωμεν πρὸς ἀλλήλας αὐτὰ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα· ζητήσωμεν ἐπομένως ἔργα καλλιτεχνῶν, ἄσων οἷόν τε ἀκριβῶς ἀπομιμηθέντων τὴν φύσιν. Ὑπάρχει ἐν Λούβρῳ γραφὴ τοῦ Deunet, διὰ διόπτρων ἐργαζομένου καὶ καταναλίσκοντος τετραετίαν ὅλην εἰς τὴν κατασκευὴν μιᾶς εἰκόνης. Οὐδὲν οὗτος παρалаίπει ἐν ταῖς ἀπεικονιζομέναις μορφαῖς, οὔτε τοῦ δέρματος τὰς ραβδώσεις, οὔτε τῶν μῆλων τὸ ἀνεπαίσθητως μαρμαρίζον χρῶμα, οὔτε τὰ ἐπὶ τῆς ρινὸς ἐγκατεσπαρμένα μέλανα σημεῖα, οὔτε τὰς ὑπὸ τὴν ἐπιδερμίδα ἐλισσομένας καὶ μόλις ὁρατὰς μικροσκοπικὰς φλέβας, οὔτε τοῦ ὀφθαλμοῦ τοὺς λαμπτήρας, ἐν οἷς ἀπεικονίζονται τὰ προσπίπτοντα ἀντικείμενα. Μένει τις ἑλθαμὸς ὁρῶν τὴν κεφαλὴν αἰσθεῖ τοῦ πλαισίου ἐξερχομένην· πρωτοφανὴς ἡ τοιαύτη ἐπιτυχία καὶ ἡ τοιούτη ὑπομονή. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ ἀπλοῦν ἱχνογράφημα τοῦ Van Dyck εἶναι ἑκατοντάκις ἀνώτερον τῆς γραφῆς ταύτης καὶ οὔτε ἐν τῇ γραφικῇ, οὔτε ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις προτιμᾶται ἡ ὀπτικὴ ἀπάτη.

Δευτέρως ἰσχυροτέρως ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ἀκριβὴς μίμησις δὲν εἶναι τῆς τέχνης τὸ τέλος, εἶναι ὅτι τέχναι τινὲς εἰσὶν ἀνακριβεῖς ἐκ προμελέτης. Πρῶτον μὲν ἡ γλυπτικὴ. Συνήθως τὸ ἄγαλμα κατασκευαζόμενον ἐκ χαλκοῦ ἢ μαρμάρου ἐν μόνον ἔχει χρῶμα, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δὲν ἔχουσι βλεφαρίδας, καὶ ὁμῶς ἀκριβῶς τοῦ χρώματος τὰ ὁμοειδὲς καὶ τῆς ἡθικῆς ἐκφράσεως ἡ ἐλάττωσις ἐξωραϊζοῦσιν αὐτό. Διότι ἐξετάσατε ἔργα περμερῆ ἐν οἷς πλήρης ἐστὶν ἡ ἀπομίμησις, Ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ἰσπανίας ἀγάλματα κεχρωσμένα καὶ ἐνδεδυμένα, ἅγιοι φέροντες κιλίκιον, κατεσκληρότερες καὶ πελιδναί, οἱ εἰσὶν οἱ ἀσκηταί, τὰς χεῖρας αἰμοσταγεῖς καὶ τὴν πλευρὰν διάτρητον ἔχοντες, οἱ εἰσὶν αἱ στιγματοφόροι παρ' αὐτοῖς δὲ Παναγίαι, βασιλικὰς φοροῦσαι στολὰς, ἐορτασίμους ἱματισμοὺς, ἐσθῆτας ἐκ στίλβοντος ὁλοσφαικοῦ, κεκοσμημέναι διὰ διαδημάτων, περιδερκίων πολυτίμων, ταινιῶν ἀνθηρῶν, πολυτελῶν τριχάπτων, τὸ δέριμα ῥοδόχρουν ἔχουσιν, τοὺς ὀφθαλμοὺς μαρμαρίζοντας, τὰς δὲ τῶν ὀφθαλμῶν κόρας δι' ἀνθρακος ἐσχηματισμένας. Διὰ τῆς ἔγαν ταύτης καὶ κατὰ γράμμα μιμήσεως ὁ καλλιτέχνης δὲν προξενεῖ ἡδονήν, ἀλλ' ἀποστροφὴν, πολλάκις δὲ κινεῖ τὴν ἀηδίαν, ἐσθ' ὅτε δὲ καὶ τὴν φρίκην.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ· τὸ ἥμισυ τῆς καλλίστης δραματικῆς ποιήσεως, ἔπαιν τὸ κλασσικὸν ἐλληνικὸν καὶ γαλλικὸν θέατρον, τὰ πλεῖστα τῶν ἰσπανικῶν καὶ ἀγγλικῶν δραμάτων, ἀντὶ ν' ἀντιγράφωσι πιστῶς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἀλλοιοῦσιν αὐτὸν ἐκ προμελέτης. Ἐκαστος τῶν δραματικῶν τούτων ποιητῶν παράγει τὰ πρόσωπα αὐτοῦ λαλοῦντα διὰ στίχων, καὶ ἐπιβάλλει τοῖς λόγοις αὐτοῦ τὸν ῥυθμὸν, ἐνίοτε δὲ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἡ νοθεύει αὕτη βλάβη τὸ ἔργον; Οὐδυνῶς, ὡς ἀποδεικνύει

κρανῶς ἐν τῶν ἀρίστων ἔργων τῶν ἡμετέρων χρόνων, ἡ *Tragedie* τοῦ Goethe, ἣν οὗτος συνέταξε πρῶτον μὲν ἐν λόγῳ πεζῷ, εἴτα δ' ἐρμέτρως. Καὶ εἶναι μὲν καλὴ ἡ ἐν πεζῷ λόγῳ γέγραμμένη τραγωδία, ἀλλ' ἐρμέτρως ἡλίκη διαφορά! Ἐν τῇ στιχομυρίᾳ τάττη προδήλως ἡ τῆς λαλουμένης γλώττης ἀλλοίωσις, ἡ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τοῦ μέτρου εἰσαγωγή μεταδίδουσιν εἰς τὸ ἔργον τὴν ἀπράμιλλον χάριν, τὸ ὕψος, τὸ τραγικὸν καὶ πᾶρκατεταμένον μέλος, ὑπερ ἀνυψοῖ τὴν διάνοιαν ὑπεράνω τῆς ἀθλιότητος τοῦ κοινοῦ τούτου βίου καὶ ἐπικαρτερεῖ ὑπὸ τὰς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν τοὺς ἥρωας τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν πρωτόγονον καὶ παρωχηκυῖαν γενεάν, καὶ μετὰ ταύτης τὴν σεπτὴν παρθένον, τὴν φύλακα τῶν νόμων, τὴν ἀγαθοεργόν, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συγκεντρῶνται, ἵνα δοξάσωσι τὸ ἡμέτερον γένος καὶ ἐξευγενίσωσι τὰς καρδίαις ἡμῶν.

Δ'

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν παντὸς πράγματος ἡ μὴ ὁλοσχερὴς ἀπομίμησης. Τίνα δ' εἰσὶ τὰ ἐρ' ὧν δεῖν νὰ περιορισθῇ ἡ μίμησις αὕτη; «Αἱ σχέσεις καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν μερῶν ἐξάρτησις». Ὁ ἀφηρημένος οὗτος ὁρισμὸς γενήσεται ὁρῶν ἐκ τῶν ἑξῆς.

ὑποθέσατε τεχνίτην ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχοντα πρωτότυπον ζῶν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα, καὶ πρὸς ἀντιγραφὴν γραφίδα καὶ χάρτην διπλάσιον τῆς χειρὸς τὸ μέγεθος. Βεβαίως οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ εἰκόνα ἰσομεγέθη πρὸς τὸ πρωτότυπον, διότι ὁ χάρτης εἶναι λίαν σμικρὸς, οὐδὲ τοῦ σώματος τὸν χρωματισμὸν, διότι ὁ τεχνίτης στερεῖται χρωμάτων. Ὅφειλει ὁμοίως οὗτος ἐν τῇ γραφῇ αὐτοῦ νὰ τηρήτῃ τὰς σχέσεις καὶ πρῶτον τὰς ἀναλογίας, τουτέστι τὰς σχέσεις τοῦ μεγέθους. Ἄν ἡ κεφαλὴ ἔχῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μῆκος, πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀνάλογον μῆκος τὸ σῶμα, ὁ βραχίον, ἡ κνήμη καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέλη. — Ὅφειλει πρὸς τούτοις νὰ ἀπεικονίσῃ τὸ σχῆμα ἢ τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων θέσεων ἢ τοιαύδε καρπὴ, τὸ τοιοῦδε ὠμοειδὲς σχῆμα, ἢ τοιαύδε γωνία, ὁ τοιοῦδε ἐλιγμὸς πρέπει ν' ἀντιγράφωνται δι' ὁμοιομόρφου γραμμῆς. Συνελόντι δ' εἰπεῖν πρέπει τὸ ἀντίγραφον ἀκριβῶς νὰ περιέχῃ τὸ σύνολον τῶν συνδεουσῶν τὰ μέρη πρὸς ἀλλήλα σχέσεων, νὰ ἀπεικονίζῃ οὐχὶ τὰ σωματικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τὴν λογικὴν τοῦ σώματος.

Τὸ αὐτὸ θέλει πράξει καὶ ὅταν οὗτος καλῇται νὰ περιγράψῃ δρῶντα χαρακτῆρα, σκηνὴν τοῦ πραγματικοῦ βίου, λαϊκοῦ ἢ ἐγκραμίου. Πρὸς τοῦτο ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς, τὰ ὦτα, τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἴσως δὲ καὶ γραφίδα, ἵνα χαράξῃ λέξεις τινάς· ὀλίγα μὲν, ἀλλ' ἀρκούντα. Οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ ἐκθέσῃ ἀπαντας τοὺς λόγους, ἀπάσας τὰς χειρονομίας, ἀπάσας τὰς πράξεις τοῦ προσώπου ἢ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν δεκαπέντε ἢ εἴκοσι προσώπων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ μὴ παρκλίπῃ τὰς ἀναλογίας, τὰς σχέσεις, τὰς ἀνα

φοράς· καὶ πρῶτον μὲν ὀφείλει ἀκριβῶς νὰ τηρήσῃ τὴν ἀναλογίαν τῶν διαφορῶν πράξεων τοῦ ἀπεικονιζομένου ἀνθρώπου· δῆλα δὴ νὰ περιγράψῃ ζωηρότερον τὰς φιλοδόξους αὐτοῦ πράξεις, ἂν ᾦναι φιλόδοξος, τὰς φιλαργύρους, ἂν ᾦναι φιλόαργυρος, τὰς βιαίαις, ἂν ᾦναι βίαιος· εἶτα δὲ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν αὐτῶν πράξεων, τουτέστι νὰ προκαλέσῃ ἀπάντησιν δι' ἀπάντησεως, νὰ αἰτιολογήσῃ ἀπόφασίν τινα, αἰσθήματα, ιδέαν, διὰ προηγουμένης ιδέας, αἰσθήματος, ἀποφάσεως, καὶ πρὸς τούτοις, διὰ τῆς παρούσης κατὰστάσεως τοῦ προσώπου, ἔτι δὲ πλέον διὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔν τε τῷ φιλολογικῷ καὶ γραφικῷ ἔργῳ θεὸν ν' ἀπεικονίζεται οὐχὶ τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον τῶν ὄντων καὶ τῶν συμβαδνόντων, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν σχέσεων καὶ ἐξαρτήσεων αὐτῶν, τουτέστιν ἡ λογικὴ αὐτῶν. Οὕτω κατὰ γενικὸν κανόνα παντὸς πραγματικοῦ ὄντος οὐσιῶδες στοιχεῖον εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἡ ἐξωτερικὴ λογικὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο καθήκον ἔχει ὁ τεχνίτης νὰ διαγνώσῃ καὶ ἀπεικονίσῃ, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν κατασκευὴν, τὴν σύνθεσιν, τὴν συναρμολογίαν αὐτοῦ.

Τροποποιοῦντες κατὰ τὰ ἐκτεθέντα τὸν πρῶτον ὁρισμὸν, οὐδέλλως καταστρέφομεν, ἀλλὰ βελτιοῦμεν αὐτόν. Οὕτω δὲ ἡ τέχνη χαρακτηῖται ὑψηλότερον κεκτημένη, καθίσταται ἔργον τῆς διανοίας καὶ οὐχὶ μόνον τῆς χειρὸς.

Ε'

Ἄλλ' ἄρα γε τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης περιορίζονται ἀπλῶς εἰς τὴν παράστασιν τῶν σχέσεων τῶν μερῶν. Οὐδέλλως, διότι αἱ μέγισται σχολαὶ εἰσὶν ἰδίως αἱ μᾶλλον ἀλλοιοῦσαι τὰς πραγματικὰς σχέσεις.

Ἐξετάσατε, π. χ. τὸν μέγιστον ἀντιπρόσωπον τῆς Ἰταλικῆς σχολῆς, τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελον, καὶ ὠρισιμένως ἀναπολήσατε εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ ἀριστούργημα αὐτοῦ, τὰ τέσσαρα μαρμαρίνα ἀγάλματα, ἅτινα ἐν Φλωρεντίᾳ εἰσὶ τεθειμένα ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μεδίκων. Οἱ μὴ τὸ πρωτότυπον ἰδόντες, γινώσκουσι τοῦλάχιστον τὰ ἀντίγραφα. Ἀληθῶς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κατακεκλιμένοι καθεύδουσιν ἢ τοῦ ὕπνου ἐξεγείρονται δὲν ἔχουσι τὰς ἀνυπολόγιστους μερῶν πραγματικῶν προσώπων. Οὐδ' ἐν Ἰταλίᾳ ὑπάρχουσι τοιοῦτοι. Θὰ ἴδῃτε βεβήως εὐεϊδεῖς νεανίας κομψῶς ἐνδεδυμένους, χωρικοὺς εὐοφθάλμους καὶ ὑψύχενους, πρωτότυπα ἀκαδημείας, τοὺς μυῶνας ἰσχυροὺς ἔχοντας, καὶ ἀγριαπὸν τὸ παράστημα· ἀλλ' οὔτε ἐν κόμῃ τινὶ, οὔτ' ἐν τελετῇ, οὔτ' ἐν ταῖς ἐργαστηρίοις, ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἄλλαχοῦ, τανῦν, ἢ κατὰ τὴν ΙΖ' αἰῶνα, πραγματικὸς ἀνὴρ ἢ γυνὴ ὁμοίαις ποτε πρὸς τοὺς ὀργίλους ἥρωας, τὰς κολοσσιαίας καὶ ἀπέλπιδας παρθένους, ὅς ὁ μέγας ἀνὴρ ἐξέθετο ἐν τῷ ἐπιταφίῳ παρεκκλησίῳ. Τοὺς τύπους τούτους, ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος ἠντλήσεν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεγαλοφυΐας καὶ τῆς ἰδίας καρδίας.

άνθρωπος ἐρημίτης, φιλόσοφος καὶ φιλοδίκαιος, ἄνθρωπος παρὰφορος καὶ γενναῖος, πλανώμενος ἐν μέσῳ ἀνθρώπων ἀνάνδρων καὶ διεσθαρμένων, μεταξύ τῆς προδοσίας καὶ τῆς βίρας, πρὸ τοῦ ἀνηκέστου θριάμβου τῆς τυραννίας καὶ τῆς ἀδικίας, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος, αὐτὸς οὗτος ἀπειλούμενος τὴν ζωὴν καθ' ἑκάστην, αἰσθνόμενος, ὅτι ἔζη κατὰ χάριν καὶ ἔως ἐπὶ χρόνον βραχὺν, ἀνίκανος νὰ κύβη καὶ ὑπεταχθῇ, καὶ μόνην ἔχων καταφυγὴν τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐν τῇ σιγῇ τῆς δουλείας ἡ μεγάλη αὐτοῦ καρδίκα καὶ ὁ ἀπελπισμὸς ἐλάλουν ἔτι. Ἐγραφεν ἐπὶ τῆς βίρας τοῦ καθεύδοντος ἀγέλατος του.

Grato m' é il sonno, e più l' esser di sasso
Mentre che il danno e la vergogna dura;
Non veder, non sentir m' è gran ventura
Però non mi destar, deh! parla basso I.

Τοιαῦτα σχήματα ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὸ αἶσθημα· ἵνα δ' ἐκφράσῃ αὐτὸ μετέβαλε τὰς συνήθεις ἀναλογίας, ἐυήκυνε τὸν κορμὸν καὶ τὰ μέλη, ἐλύγισε τὴν ὀσφύν, ἔσκαψε τὸ κοῖλον τοῦ ὀρθαλμοῦ, ἐχάραξε τὸ μέτωπον διὰ ρυτίδων παρεμφερῶν πρὸς τὴν ἀνάσπασιν τῶν ὀφρύων τοῦ λείντος, ἐξώγκωσεν ἐπὶ τοῦ ὤμου ὄρος μυῶν, ἐπέτεινεν ἐπὶ τοῦ ἔχινου τοὺς τένοντας καὶ σπονδύλους ἐχομένους ἀλλήλων, δίκτην σιδηρῆς ἀλύσεως λίαν τεταμένης, ἧς οἱ κρῖκοι μέλλουσι νὰ συντριβῶσι.

Ἐξετάσωμεν ἐπίσης τὴν φλαμανδικὴν σχολὴν, ἐν δὲ τῇ σχολῇ ταύτῃ τὸν μέγαν Φλαμανδὸν Rubens, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Rubens, μίαν τῶν ἀρίστων γραφῶν αὐτοῦ, τὴν *Πανήγυριν* (*La Kermesse*). Ὡς ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος, παραλείπει καὶ οὗτος τὴν μίμησιν τῶν συνήθων ἀναλογιῶν. Μετέβητε εἰς Φλάνδριαν, θεωρήσατε τοὺς τύπους ἐν ὧρα μάλιστα ἀγαλλιέσεως καὶ εὐωχίας, ἐν ταῖς τελευταῖς τῆς Καυκύντης, ἐν Ἀμβέρσῃ ἢ ἀλλοχοῦ· θὰ εἴδητε ἀγαθοὺς ἀνθρώπους, τρώγοντας καλῶς, πίνοντας κἄλλιον, καπνίζοντας μετὰ πολλῆς ψυχικῆς γαλήνης, φλεγμωτικοὺς καὶ εὖ φρονούντας, ἀπαιθεῖς ὅλως καὶ μεγάλα ἔχοντας ἀκανόνιστα χαρακτηριστικὰ, παρεμφερεῖς λίαν πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ Teniers, ἀλλὰ τὰς κτηνώδεις ἐκείνας μορφὰς τῆς Πανηγύρεως οὐδαμῶς θέλετε συναντήσαι. Καὶ ἄλλοθεν ἤρυσσεν αὐτὰς ὁ Rubens. Μετὰ τοὺς φρικιώδεις θρησκευτικοὺς πολέμους, ἡ λιπαρὰ Φλάνδρια ἐπὶ χρόνον μακρὸν δηλωθεῖσα, ἀπῆλκυσε τέλος τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀστικῆς ἀσφαλείας. Ἡ γῆ αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον γόνιμος καὶ οἱ ἄνθρωποι τοσοῦτον συνετοί, ὥστε τάχιιστα ἀπέκτησαν τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐκαστος ἠεθάνετο τὸν νέον

1

Ὁ ὕπνος μοὶ ἀρέσει, νὰ ᾄμαι λίθος χαίρω
Ἐνὸς βρασιλεύουν τὸ σῖτος καὶ ἡ κατὰ
Τυφλή, κοιμή, νὰ μένω μὲ εἶνε εὐτυχία,
Πλὴν, φεῦ! μή μ' ἐξυπνήσῃς, σιγὰ, δὲν ὑπαφέρω.

Ἀποσπῶμεν τοὺς ὁραίους τούτους στίχους ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Ε. Μαστρογιάννη μεταφρασθείσης βιογραφίας τῶν μεγάλων Καλλιτεχνῶν τῆς Ἰταλίας.

τοῦτον πλοῦτον καὶ τὴν ὀλβιότητα· ἡ δὲ τοῦ παρόντος καὶ παρελθόντος ἀντίθεσις ὤθει εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τὰς κτηνώδεις σωματικὰς ὁρμὰς τῶν ἀνθρώπων ἀφιεμένων δίκην ἵππων καὶ ταύρων μετὰ μακρὰν νηστείαν εἰς χλοερὸν λειμῶνα καὶ παχείας νομῆς. Ὁ Rubens ἠσθάνετο αὐτὰς ἐν ἐκτυτῷ τὴν δὲ ποίησιν τοῦ ἀφθόνου ὕλικου βίου, τῆς θυμῆρους καὶ ἀκολάστου σαρκὸς· τῆς κτηνώδους καὶ ὑπερχειλιζούσης χαρᾶς ἐνέφαινον τὰ παρ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενα σφριγῶντα καὶ ἱερβέντα γυμνὰ σώματα. Ἰνα ἐκφράτῃ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐν τῇ Πατηνύρει, ἐπλάτυνε τὰ στέρνα, ἐπάχυνε τοὺς γλουτοὺς, ἐλύγισε τὴν ὀσφύν, ἐχρωμάτισε τὰς παρειάς, ἐσκέδασε τὴν κόμην, ἤναψεν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀγρίαν φλόγα ἀκαθέκτου ἐπιθυμίας, ἔρριψεν εἰς τὸ μέσον τὸν θόρυβον τοῦ κώμου, τῶν συντετριμμένων φιαλῶν τοῦ οἴνου, τῶν ἀνατρεπομένων τραπεζῶν, τῶν ὠρυγμῶν, τῶν ἀσπασμῶν, τῶν ὀργίων, καὶ τὸν καταπληκτικώτατον θρίαμβον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποκτηνώσεως, ἣν γραφίς ζωγράφου δύνανται νὰ εἰκονίσῃ.

Τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ τεχνίτης μεταποιῶν τὰς σχέσεις τῶν μερῶν, μεταποιεῖ αὐτὰς κατὰ τρόπον αἰσθητὸν ποιοῦντα τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως τὴν κυρίαν ιδέαν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχει. Τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα οἱ φιλόσοφοι καλοῦσιν οὐσίαν τῶν πραγμάτων· καὶ τούτου ἕνεκα λέγουσιν, ὅτι ἡ τέχνη σκοπὸν ἔχει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Παραλείποντες τὴν τεχνικὴν ταύτην λέξιν, λέγομεν ἀπλῶς, ὅτι ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν κύριον χαρακτῆρα, ιδιότητά τινα ἐξέχουσιν καὶ πρωτίτην, ἐποφύιν τινα σπουδαίαν, ἔξιν τινὰ οὐσιώδη τοῦ ἀντικειμένου. Εἶναι δὲ οὐσιώδης χαρακτῆρ ἡ ιδιότης ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἢ τοῦλάχιστον πολλαὶ ἄλλαι ιδιότητες ἀπορρέουσι κατὰ σταθερὰς σχέσεις. Ἡ ἀφρημένη αὕτη ἐξήγησις διὰ παραδειγμάτων κατασταθήσεται σαφής.

Ὁ οὐσιώδης τοῦ λέοντος χαρακτῆρ κατατάσσει αὐτὸν ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν μεγάλων σαρκοφάγων ζώων· πᾶσαι δὲ σχεδὸν αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τούτου, ὡς ἐκ πηγῆς. Ἐν πρώτοις ἔχει τοὺς ὀδόντας ἐν εἴδει ψαλίδων, τὴν δὲ γνάθον ἐπιτηδεύαν πρὸς τὸ λεκίνειν καὶ σχίζειν, καὶ ἀναγκαίως, διότι καθὸ σαρκοφάγον τρέφεται ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἀλισκομένων ζώων. Ἰνα δὲ ποιῆται χρῆσιν τῶν δύο τούτων φρερῶν λαβίδων, δεῖται μυῶν μεγίστων, καὶ ἀνάλωγων κροταφικῶν κοίλωμάτων, περιεχόντων τοὺς μῦς τούτους. Προστεθείσθωσαν τούτοις οἱ τῶν ποδῶν ὀξεῖς καὶ συσπαστικοί ὄνυχες, ἡ τῶν ἔκρων τῶν δακτύλων εὐκαμψία, ἡ τῶν μηρῶν θυμωσίς ἐλαστικότης, δι' ἧς ἐξακοντίζεται ὡς βέλος, οἱ καθαροὶ τὴν νύκτα ὀρῶντες ὀφθαλμοί, διότι ἡ νύξ εἶναι προσφορωτάτη εἰς τὴν θήραν. Φυσιολόγος δεικνύων μοι σκελετὸν, ἔλεγεν· «Εἶναι σταγὼν τεθειμένη ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν». Ἀνάλογοι δ' εἰσὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες· πρῶτον μὲν τὸ αἰμοχρὲς, ἡ ἀνάγκη

νωποῦ κρέκτος, ἢ ἀποστροφή πάσης ἄλλης τροφῆς· εἴτα ἡ δύναμις καὶ ὁ νευρικός πυρετός, δι' οὗ συγκεντροῖ καταπληκτικὰς δυνάμεις ἐν τῷ βραχεὶ χρόνῳ τῆς προσβολῆς ἢ τῆς ἀμύνης· ἀντιστρόφως δὲ αἱ ὑπναλέαι τάσεις, ἢ σοβερὰ καὶ κατηγρῆς ἀδράνεια ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀπραξίας, τὰ μακρὰ χασιήματα μετὰ τὴν παραφορὰν τῆς θήρας. Πᾶσαι αὗται αἱ ιδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος αὐτοῦ ὡς σαρκοφάγου καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσκειν αὐτὸν οὐσιώδη χαρακτηῖρα.

Ἐξετάσαμεν νῦν ἄλλην περίπτωσιν δυσκολωτέραν, χώραν ὁλόκληρον μετὰ τῶν ἀπείρων αὐτῆς λεπτομερειῶν, τῶν εἰκοθεμῶν, τῆς θέας, τῆς καλλιεργείας, μετὰ τῶν φυτῶν αὐτῆς, τῶν ζώων, τῶν κατοίκων, τῶν πόλεων, τὰς Κάτω Χώρας παραδείγματος χάριν. Οὐσιώδης τῆς χώρας ταύτης χαρακτηρ εἶναι ὁ σχηματισμὸς αὐτῆς διὰ προσχώσεων, τουτέστι διὰ τῶν μεγάλων ἐναποταμιεύσεων χωμάτων, ἅτινα παρασύροντες οἱ ποταμοὶ συσσωρεύουσιν εἰς τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν. Ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ γεγονότος παράγονται πλεῖσται ὅσαι ιδιότητες ἀποτελοῦσαι τὴν ὑπερῆν αὐτῆς τῆς χώρας, καὶ ἀναγόμεναι οὐ μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς φύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτὸ καὶ τὰς ἡθικὰς καὶ φυσικὰς ιδιότητας τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ ἀψύχῳ φύσει αἱ ὑγραὶ καὶ γόνιμοι πεδιάδες, ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῶν πολλῶν καὶ εὐρέων ποταμῶν, καὶ τοῦ ἀρθρόνου ἐναποταμιεύματος φυτικῆς γῆς. Αἱ πεδιάδες αὗται εἰσι πάντοτε γλοεραὶ, διότι οἱ μεγάλοι ἥρεμοι καὶ νοηχελῶς ῥέοντες ποταμοὶ, αἱ ἐν τῷ ὀμβρῷ καὶ ὑγρῷ ἐδάφει εὐκόλως σχηματιζόμεναι ἀνάριθμοι διώρυγες, συντηροῦσι δρόσον διηνεκῇ. Δύνασθε ἐπομένως νὰ φαντασθῆτε τὴν θέαν τῆς χώρας ταύτης, τὸν ὑπωχρον καὶ ὑετώδη οὐρανὸν ἀπαύστως ἐκχέοντα ὄμβρον καὶ ἐν αἰθρίᾳ ὑπὸ ἐλαφρῶν καλυπτόμενον ἀτμῶν, δίκην λεπτοῦ ὑφάσματος, ἀναδιδομένων ἐκ τοῦ ὑγροῦ ἐδάφους καὶ σχηματιζόντων θόλον διαφανῆ, ὑφαντὰ αἰθέριον ἐκ νιφάδων χιόνος ὑπερέκει τοῦ γλοάζοντος καὶ ἀτέρμονος κανοῦ, ὅπερ κυκλικῶς διαγράφεται ἐν τῷ ὀρίζοντι. Ἐν τῇ ἐμψύχῳ φύσει αἱ ἐκτεταμέναι αὗται καὶ παχεῖαι νομαὶ προσελκύουσι τὰ μεγάλῃ ποίμνια ἅτινα ἐνοκλᾶζοντα ἡρέμα εἰς τὸ χόρτον ἢ τρώγοντα ἀπλήστως ποικίλλουσι τῇδε κάκεισε διὰ κηλίδων ξανθῶν, λευκῶν, μελαίνων τὴν ἀπεριόριστον ὀμβρὰν καὶ πρασίνην ἐπιφάνειαν. Ἐντεῦθεν ἡ πληθώρα γάλακτος καὶ κρέκτος, ἅτινα μετὰ τῶν δημητριακῶν καρπῶν παρέχουσι τοῖς κατοίκοις ἀφθονον τροφὴν εὐώνως. Δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τὸ ὕδωρ παράγει τὸ χόρτον, τοῦτο δὲ τὰ ποίμνια, ἅτινα παρέχουσι τὸν τυρὸν, τὸ βούτυρον καὶ τὸ κρέας καὶ ὅτι πάντα ταῦτα μετὰ τοῦ ζύθου παρέχουσι τὸν κάτοικον. Τφάντι ἐκ τῆς παχείας ταύτης ζωῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις εἶναι ἔμπλεως ὑγρασίας, γεννᾶται ἡ φλαμανδικὴ κρᾶσις, ἡ φλεγματικὴ φύσις, αἱ κανονικαὶ ἐξείεις, ἡ πνευματικὴ καὶ νευρικὴ ἡρεμία, ἡ προπύκουσα τῆς ζωῆς ἐκτίμησις, ἡ ἀδιάκοπος εὐχαρίστησις, ὁ ἔρως τῆς εὐημερίας, ἐπομένως ἡ

τῆς καθαριότητος ἐπικράτησις, καὶ ἡ τοῦ ἀνέτου βίου τελειότης. Ἐν ταῖς ἐσχηματισμέναις διὰ τῆς προσχώσεως χώραις, ὁ χάλις ἐλλείπει· ὅθεν ἀντὶ λίθων μεταχειρίζονται πλίνθους ἢ κεράμους· ἐπειδὴ δ' αἱ βροχαὶ εἰσι βαγδαῖαι καὶ συνεχεῖς, αἱ στέγαι τῶν οἰκιῶν εἰσι λίαν κεκλιμέναι· διὰ δὲ τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑγρασίας, ἐπιχρῖουσι τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἐπομένως πόλις φλαμανδικὴ εἶναι ἄθροισμα οἰκοδομῶν ἐρυθροειδῶν ἢ φαιῶν πάντοτε καθαρῶν, πολλάκις δὲ στιλπνῶν, αἵτινες τὰς στέγας ἔχουσι προεξεχούσας· τῇδε κακεῖσε ὑφύεται ἀρχαία ἐκκλησία ὠκοδομημένη ἐκ χαλίκων (galets) ἢ μικρῶν λίθων συγκεκολλημένων διὰ γύψου, ὁδοὶ δὲ φιλοκάλως κατασκευασμέναι ἐπιδεικνύουσιν ἑκατέρωθεν τὴν ἀπαράμιλλαν καθαριότητα τῶν λιθοστρώτων περὶ ὁδῶν. Ἐν Ὁλλανδίᾳ, εἰσι ταῦτα κατασκευασμένα ἐκ πλίνθων καὶ ἔχουσι πολλάκις ἐγκατεσπαρμένην ἀργιλόπλαστον ὕλην· τὴν πέμπτην τῆς πρώτης αἱ ὑπηρέτραι γονυπετεῖς πλύνουσι αὐτὰ διὰ μάκτρου. Ῥίψατε τὸ βλέμμα διὰ τῶν λαμπουσῶν ὁδῶν· εἰσέλθετε εἰς κλοῦβ κακοσμημένον δι' ἀνθηρῶν δένδρων, οὗ τὸ ἔδαφος καλύπτεται ὑπὸ ψάμμου ἀπαύστως ἀνακκινιζομένης· ἐπισκέφθητε τὰ φέροντα ζωηρὰς καὶ γλυκείας γραφὰς καπηλεῖα, ἐν οἷς εἰσι κατὰ σειρὰν τεθειμένοι οἱ φαιόχρους καὶ στρογγύλοι πίθοι, ἐν οἷς ὁ ξανθὸς ἀφρὸς ἐκχεῖται ἐκ ριχλῶν περιέργως ἐξεργασμένων. Ἐν ἀπάσαις ταύταις τοῦ συνήθους βίου ταῖς λεπτομερείαις, ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς ἐνδείξεσι τῆς ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως καὶ τῆς διερκοῦς εὐδαιμονίας, θὰ ἴδῃτε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ θεμελιώδους χαρακτῆρος, ὅστις εἶναι ἐρριζωμένος ἐν τε τῷ κλίματι καὶ τῷ ἔδαφει, ἐν τῷ γένει τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ἀτόμῳ.

Ἐκ τῶν ἀναριθμήτων τούτων ἀποτελεσμάτων κρίνατε περὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φῶς, καὶ ἂν ἡ τέχνη ἀναλαμβάνῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, ὁ λόγος εἶναι, ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἀνεπαρκής. Διότι ἐν τῇ φύσει ὁ χαρακτῆρ ἀπλῶς ἐξέχει, ἀλλὰ τῇ τέχνῃ ἀπόκειται νὰ κατεκτήσῃ αὐτὸν ἐμφανῆ καὶ τέλειον. Ὁ χαρακτῆρ οὗτος διαπλάσσει τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ δὲν διαπλάσσει αὐτὰ ἐντελῶς, διακωλυόμενος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὑπὸ μυρίων ἄλλων προσκοιμμάτων. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐγγράξῃ τὴν σφραγίδά αὐτοῦ βεθέως καὶ ὁρατῶς ἀποχρώντως εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐν οἷς ὑπάρχει. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ κενὸν τοῦτο, καὶ ἵνα πληρώσῃ αὐτὸ ἐπενόησε τὴν τέχνην.

Τῶντι ἐξετάσωμεν αὖθις τὴν Πανήγυριν τοῦ Rubens. Τὰ σφριγῶντα γύναια, οἱ οἰνοβρεῖς ἑκεῖνοι, ἅπαντα τὰ στήθη καὶ τὰ στρογγύλα πρόσωπα κτηνῶν ἀχαλινώτων καὶ σιτίων ἐμπεφορημένων εἶχον ἴσως ἀναλογίαν τινὰ πρὸς συγχρόνους μορφάς. Ἡ πλουσία καὶ λιπαρὰ φύσις ἔτεινεν εἰς παραγωγὴν ἀναλόγων ἡθῶν καὶ σωματίων, ἀλλὰ δὲν κατῴρθη αὐτὸ καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀλλὰ ἐπιπροσθούντα αἷτια κατέστειλαν τὴν ὁρμὴν τῆς πλαστι-

κῆς δυνάμεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ πενία¹ ἐν τοῖς καλλίστοις χρόνοις καὶ τόποις πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν τρέφονται καλῶς, καὶ ἡ αἰτία, τοῦλάχιστον ἡ ἐν μέρει ἀποχή, ἡ ἐνδοξα, ὁ μὴ καθαρὸς αἷρ καὶ πάντα τὰ παρομαρτοῦντα κακὰ διακωλύουσι τὴν πλήρη τῆς σαρκὸς ἀνάπτυξιν· ὁ πάσχων ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστερος καὶ μάλλον συνεστραλμένος. Ἡ θρησκεία, ὁ νόμος, ἡ ἀστυνομία, αἱ διὰ τῆς τακτικῆς ἐργασίας, τῆς ἀγωγῆς συντρεχούσης, προσκαπνύμεναι ἔξεις, πρὸς τὸ αὐτὸ φέρουσι τέλος. Ἐξ ἑκατὸν ἀτόμων, ἅτινα ἐν εὐνουστέραις περιστάσεσιν ἐδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ, ὁ Rubens ὡς πρωτότυπα, πέντε ἢ ἑξ ἴσως ἐδύναντο μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτῷ. Ταῦτα δὲ τὰ πέντε ἢ ἑξ ὑπεκρίθη πρόσωπα, ἅτινα ἐν ταῖς τελευταῖς ἠδύνατο οὗτος νὰ ἴδῃ, ἐπεσκιάζοντο ὑπὸ πολλῶν ἄλλων κατωτέρων καὶ κοινοτέρων μορφῶν. Λάβετε πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐθεώρει αὐτὰ, δὲν εἶχον τὸ σχῆμα, τὴν ἑκφρασιν, τὴν παραφορὰν, τὸ ἐνδύμα, τὸ ἀνειμένον τῆς περιβολῆς, δι' ὧν καταφανὴς γίνεται ἡ περίσσεια τῆς σωματικῆς εὐρωστίας καὶ φαιδρότητος. Τοιαῦτα ἔχουσα μειονεκτήματα ἡ φύσις ἐκάλει ἀρωγὸν τὴν τέχνην· διότι μὴ δυναμένη ἀποχρώντως νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν χαρακτηῖρα, ἀναγκασίως ἔπρεπε νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἐν παντὶ καλλιτεχνήματι ἐξόχῳ. Ὃτε ὁ Ῥαφαήλ ἐποίησεν τὴν *Γαλάτειαν* αὐτοῦ ἔγραψεν, ὅτι ἐν ἐλλείψει ὠραίων γυναικῶν ἠκολούθει ἰδίαν τινὰ πρωτότυπον ιδέαν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατ' ἴδιον τρόπον κατανοῶν οὗτος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τὴν γαλήνην, τὴν εὐτυχίαν, τὸ ἀγέρωχον, τὴν γοητείαν αὐτῆς, δὲν εὗρισκε πρωτότυπον ζῶν, ἵνα ἐκφράσῃ αὐτὴν ἀποχρώντως. Ἡ χωρικὴ ἢ ἡ ἐργάτις, ἣτις πρὸ αὐτοῦ ἴστατο, εἶχε τὰς χεῖρας δυσμόρφους ἐκ τῆς ἐργασίας, τοὺς πόδας ἡλλοιωμένους ἐκ τῆς υποδύσεως, τὸν ὀφθαλμὸν δειλὸν καὶ ἄγριον ἐκ τῆς αἰδοῦς, ἢ ταπεινὸν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος. Καὶ αὕτη ἡ Φορναρίνα¹ αὐτοῦ ἔχει τοὺς ὤμους ὑπὲρ τὸ δέον πρὸς τὰ κάτω πίπτοντας, τὸ ἀπισθοδράχιον ἰσχνόν, τὸ ἥθος ἄχαρι καὶ νωθρόν· ἵνα δὲ εἰκονίσῃ αὐτὴν κατὰ τὸν Φαρνέσιον τρόπον, ἠναγκάσθη νὰ μετασχηματίσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὸν ὑπὸ τῆς φύσεως ἀτελῶς ὑποδεικνυόμενον χαρακτηῖρα.

Οὕτω παντὸς τεχνουργήματος ἀπαραίτητόν ἐστι τὸ καταστῆσαι τὸν οὐσιώδη ἢ τοῦλάχιστον σπουδαῖον χαρακτηῖρα, ὅσον οἷόν τε ἐξέχοντα καὶ ὁρατὸν· πρὸς τοῦτο δ' ὁ τεχνίτης αἶρει τὰ ἐπιπροσθούντα κωλύματα, ἐκλέγει, ὅ,τι ἐκδηλοῖ, διορθοῖ δὲ καὶ ἀνασκευάζει ὅ,τι ἄλλοιοῖ ἢ καταστρίφει αὐτόν.

Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ οἱ τεχνῖται αὐτοὶ, ὁ τρόπος τουτέστι δι' οὗ οὗτοι αἰσθάνονται, ἐπινόουσι καὶ παράγουσι περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἐκτεθέντι ὀρισμῷ τοῦ τεχνουργήματος. Ἀναπόφευκτον παντὸς τεχνίτου προσόν, ὅπερ οὐδεὶς πόνος οἷδ' ἐμελέτη δύναται ν' ἀναπληρώσῃ, εἶναι ἡ πρωτότυπος αἰσθησις, ἥς ἀμοιρῶν οὗτος καθίσταται ἀπλοῦς ἀντιγραφεὺς· τουτέστι ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἰδιάζουσα ἐντύπωσις ἡ παραγομένη ἐκ τῆς ἀντιλήψεως χαρα-

¹ Ταύτης εἰσὶ δύο εἰκόνες ἐν τοῖς μεγάροις Seiarra καὶ Borghese.

κτῆρός τινος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, ὅταν ἄνθρωπός τις γεννᾶται μεγαλοφυΐᾳ καὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον ὀρισμένου εἶδους καὶ ἀντιλήψεις, εἰσὶ λεπταὶ καὶ ταχεῖαι· κατανοεῖ εὐτοῦ καὶ διακρίνει φυσικῶς καὶ μετὰ πολλῆς ὀξύδερκείας τὰς λεπτὰς διαφορὰς καὶ τὰς σχέσεις, ὅτε μὲν τὸ ὀρθινῶδες ἢ ἡρωϊκὸν σειρᾶς ἤχων, ὅτε δὲ τὸν πλοῦτον ἢ τὴν ἐγκράτειαν δύο συμπληρωτικῶν ἢ συναφῶν τόνων· διὰ ταύτης τῆς δυνάμεως εἰσδύων εἰς τὸ ἐσώτερον τῶν πραγμάτων φαίνεται ὀξύδερκέστερος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἢ τοσοῦτον δὲ ζωηρὰ καὶ προσωπικὴ αὐτῇ συναισθησις δὲν μένει ἀδρανής· πᾶσα ἢ νοοῦσα καὶ νευρικὴ μηχανὴ δέχεται κατ' ἀντανάκλασιν τὴν αὐτὴν δόνησιν. Ἄκων ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ συναισθημα· τὸ σῶμα ποιεῖ κινήσιν τινὰ, τὸ σχῆμα καθίσταται μιμικόν, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ ἐξωτερικῶς ὅ,τι συνέλαβεν ἐν τῇ διανοίᾳ· ἡ φωνὴ ζητεῖ κάμψεις μιμητικὰς, ὁ λόγος εὐρίσκει λέξεις κεχρωματισμένας, ἀπρόοπτα σχήματα, ὅρος ἐσχηματισμένον, πεπλασμένον, ὑπερβολικόν· εἶναι φανερόν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀρχικὴν ὥθησιν ὁ ἐνεργῶν ἐγκέφαλος ἀνέπλασεν ἐντελῶς καὶ μετεσχημάτισε τὴν συλληφθεῖσαν ἔννοιαν, ὅτε μὲν διαφωτίσας καὶ μεγεθύνας αὐτὴν, ὅτε δὲ περικόψας καὶ ἀπορρίψας τὸ περιττόν· ἐν τῷ τολμηρῷ σκιαγραφῆματι, ὡς ἐν τῇ βιαίᾳ γελοιογραφίᾳ, καταφανὴς γίγνεται ἡ τῆς ἀκουσίως ἐντυπώσεως δύναμις, ἣν κέκτῃνται αἱ ποιητικαὶ φύσεις. Σπουδάζετε ἐπισταμένως τοὺς μεγάλους τεχνίτας καὶ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος· μελετήσατε τὰ σκιαγραφήματα, τὰ σχέδια, τὰ ἡμερολόγια, τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν ἀρχαίων διδασκάλων· θὰ εὕρητε πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἐμφυτον μέθοδον. Ἀς κοσμήσῃ αὐτὴν ὁ θέλων δι' ὠραίων ὀνομάτων, ὡς ὀνομάσῃ ἔμπνευσιν, μεγαλοφυΐαν, καλῶς θέλει πράξει καὶ δικαίως· ἀλλ' ἵνα ἀκριβῶς τὸν προσηκόντα ὅρισμόν διατυπώσῃ, κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει ἐν σιγῇ νὰ παρέλθῃ τὴν ζωηρὰν αὐτόματον συναισθησιν, ἥτις συνάγει πέραξ ἐαυτῆς τὸν ὅμιλον τῶν ἰδεῶν, προσθέτουσα, μεταποιούσα, μεταπλάττουσα, μεταμορφοῦσα καὶ μεταχειριζομένη αὐτάς, ἵνα ἐξωτερικῶς ἐκδηλωθῇ.

Συμπληρώσαντες οὕτω τὸν ὅρισμόν τοῦ τεχνουργήματος, ρίψωμεν πρὸς στιγμὴν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρήσωμεν τὴν ὁδόν, ἣν διηνύσαμεν. Ἐδυνήθημεν βαθμηδὸν νὰ συλλάβωμεν ἔννοιαν περὶ τῆς τέχνης μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ὑψηλὴν, καὶ ἐπομένως μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἀκριβῆ. Ἐνομίσαμεν τὸ πρῶτον, ὅτι τέλος ἔχει τὸ μιμεῖσθαι τὸ αἰσθητὸν φαινόμενον. Εἶτα δὲ τὴν ὕλικὴν τῆς διανοητικῆς μελέτης διαχωρίσαντες, εὕρομεν, ὅτι ἀπεικονίζει αὐτὴ τὰς σχέσεις τῶν μερῶν τοῦ αἰσθητοῦ φαινομένου. Τέλος περὶ τηρήσαντες, ὅτι αἱ σχέσεις δύνανται καὶ πρέπει νὰ μεταβάλλωνται, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τέχνην εἰς τὸν κορυφαῖον αὐτῆς, ἐθέσαμεν τὸν κανόνα, ὅτι ἡ μελέτη τῶν σχέσεων τῶν μερῶν σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ δεσπόζοντα χαρακτηριστικῶς οὐσιώδη. Οὐδεὶς τῶν ὀρισμῶν τούτων καταστρέφει τὸν προηγούμενον, ἀλλὰ διορθοῖ καὶ σαφηνίζει αὐτόν, καὶ δυνάμεθα ἅπαντας συνενοῦντες καὶ

ὑπετάσσοντες τοὺς κατωτέρους τοῖς ἀνωτέροις νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ὡς ἐξῆς ἅπασαν τὴν ἐργασίαν. «Τὸ τεχνούργημα τέλος ἔχει τὴν καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν οὐσιώδους ἢ ἐξέχοντος φυσικοῦ χαρακτῆρος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰδέας σπουδαίας, ἐκδηλώσιν πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου, ποιεῖται χρῆσιν συνόλων μερῶν συνδεδεμένων, ὧν τροποποιεῖ συστηματικῶς πτὰς σχέσεις. Ἐν ταῖς τρισὶ μιμητικαῖς τέχναις, τῇ γλυπτικῇ, γραφικῇ καὶ ποιήσει, τοῖς συνόλοις τούτοις ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα πραγματικά».

ΣΤ'

Τούτου τεθέντος, πρόδηλόν ἐστι, ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἀνωτέρου ὁρισμοῦ εἶναι οὐσιώδες, τὸ δὲ δεύτερον ἐπουσιώδες. Ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται μὲν ὅλον τι μερῶν συνδεδεμένων, ἅτινα ὁ τεχνίτης τροποποιεῖ πρὸς ἐκδηλώσιν ὁρισμένου χαρακτῆρος· ἀλλ' οὐδόλως ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συνόπαρξις πραγματικῶν ἀντικειμένων. Ἐὰν ἀπαντῶσιν ἄρα σύνολα μερῶν συνδεδεμένων, μὴ ἀπομιμηθέντα πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀναγκασίως ὑπάρχουσι καὶ τέχναι μὴ ἔχουσαι ἀφετηρίαν τὴν μίμησιν. [Τοιαῦται εἰσὶν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ. Τῶντι, παρεκτός τῶν σχέσεων, τῶν ἀνκλογιῶν, τῶν ὀργανικῶν καὶ ἠθικῶν ἐξαρτήσεων, ἃς ἀντιγράφουσιν αἱ τρεῖς μιμητικαὶ τέχναι, εἰσὶ καὶ μαθηματικαὶ σχέσεις, ἃς συνιστᾶται αἱ δύο ἄλλαι, αἱ μὴ μιμητικαί.

Θεωρήσωμεν πρῶτον τὰς διὰ τῆς ἐξάσεως καταληπτὰς μαθηματικὰς σχέσεις.—Τὰ τῷ ὀφθαλμῷ προσπίπτοντα μεγέθη, δύνανται νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἀλλήλας σύνολα μερῶν συνδεδεμένων διὰ νόμων μαθηματικῶν. Διότι πρῶτον μὲν τμημά τι ξύλου ἢ λίθου δύναται νὰ ἔχῃ σχῆμα γεωμετρικόν, κυβικόν, κωνικόν, κυλινδρικόν ἢ σφαιρικόν, ὅπερ συνίστησι κανονικὰς ἀποστάσεως σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς περιφερείας αὐτοῦ σημείων. — Προσέτι δὲ αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δύνανται νὰ ᾖσι ποσότητες συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας κατ' ἀναλογίας ἀπλᾶς, ὧν ὁ ὀφθαλμὸς εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται· τὸ δὲ ὕψος δις, τρίς, τετράκις μεῖζον τοῦ πλάτους ἢ τοῦ πλάτους, ὅπερ ἀποτελεῖ δεύτερον εἶρμὸν σχέσεων μαθηματικῶν.— Τέλος πολλὰ τῶν τμημάτων τοῦ λίθου ἢ τοῦ ξύλου δύνανται νὰ ᾖσι τεθειμένα τὰ μὲν ἐπὶ τὰ δέ, ἢ τὰ μὲν παρὰ τὰ, δὲ κατὰ συμμέτρους ἀποστάσεις καὶ γωνίας δι' ἐξαρτήσεων μαθηματικῶν συνδεδεμέναις. — Ἐπὶ τοιούτου συνόλου μερῶν ἀλληλεπιδέτων, θεμελιούται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ. Ὁ ἀρχιτέκτων συλλαβὼν τὸν δαῖνα ἢ δαῖνα ἐπιεκτατοῦντα χαρακτῆρα, τὴν γαλήνην, τὴν ἀπλότητα, τὴν ἰσχὺν, τὴν κομψότητα, ὡς πάλαι ποτὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἢ τὸ παράδοξον, τὴν ποικιλίαν, τὸ ἀπειρον, τὴν φαντασίαν, ὡς ἐν τοῖς γοτθικοῖς χρόνοις, δύναται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ τὰς σχέσεις, τὰς ἀναλογίας, τὰς διαστάσεις, τὰ σχήματα, τὰς θέσεις, συνελόντι δ' εἰπεῖν τὰς σχέσεις τῶν ὕλων

τουτέστι μεγεθῶν τινων δρατῶν κατὰ τρόπον ἐκδηλοῦντα τὸν χαρακτήρα, ὃν προτίθεται νὰ εἰκονίσῃ.

Τούτοις παράκεινται τὰ προσπίπτοντα τῇ ἀκοῇ μεγέθη, τουτέστιν αἱ ταχυότητες τῶν δονήσεων τοῦ ἤχου· καὶ αἱ δονήσεις αὗται, οὔσαι μεγέθη, δύνανται νὰ σχηματίζωσιν ἐπίσης σύνολα μερῶν διὰ νόμων μαθηματικῶν συνδεομένων. Ἐν πρώτοις, ὁ μουσικὸς ἤχος ἀποτελεῖται ἐκ δονήσεων συνεχῶν ἴσης ταχυότητος. Αὕτη δὲ ἡ ἰσότης ἐγκαθίστησι μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν μαθηματικὴν. — Εἴτα δὲ δύο ἤχων δοθέντων, ὁ δεύτερος δύναται ν' ἀποτελῇται ἐκ δονήσεων δις, τρίς τετράκις ταχυτέρων. Οἱ δύο ἤχοι ἔχουσιν ἄρα πρὸς ἀλλήλους σχέσιν μαθηματικὴν, ἣν οἱ μουσικοὶ δεικνύουσι, σημειοῦντες αὐτοὺς ἐν ὠρισμένῃ ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσει. Ἐπομένως, ἂν, ἀντὶ δύο, λάβῃ τις πολλοὺς ἐξ ἴσου ἀλλήλων ἀπέχοντας ἤχους, θέλει σχηματίσει κλίμακα (la gamme)· οὕτω δὲ πάντες οἱ ἤχοι εἰσὶ πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, καθ' ἣν ἐν τῇ κλίμακῃ τάσσονται θέσιν. Δύνασθε δὲ τὰς αὐτάς νὰ συνάψῃτε σχέσεις μεταξὺ διαδοχικῶν ἢ ταυτοχρόνων ἤχων. Τὸ πρῶτον τῶν σχέσεων τούτων εἶδος συνίστησι τὴν μελωδίαν, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἁρμονίαν. Οὕτω δὲ ἡ μουσικὴ κατὰ τὰ δύο οὐσιώδη αὐτῆς μέρη θεμελιούται, ὥς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐπὶ σχέσεων μαθηματικῶν, ἃς ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ συνενώσῃ καὶ τροποποιήσῃ.

Ἄλλ' ἡ μουσικὴ ἔχει καὶ δεύτερον στοιχεῖον μεταδίδον αὐτῇ ἀρετὴν ἰδιάζουσαν καὶ ἔκτασιν μεγίστην. Πρὸς ταῖς μαθηματικὰς ιδιότησιν, ὁ ἤχος ἀνάλογος ὢν τῇ κραυγῇ ἐκφράζει ἀπ' εὐθείας μετ' ἀκριβείας, λεπτότητος καὶ δυνάμεως ἀπαρχμύλλου, τὴν ὀδύνην, τὴν χαρὰν, τὴν ὀργήν, τὴν ἀγανάκτησιν, πᾶσαν ταραχὴν καὶ συγκίνησιν τοῦ ζῶντος καὶ αἰσθανομένου ὄντος μέχρι τῶν μᾶλλον ἀνεπαισθήτων διαφορῶν καὶ τῶν μυχικατάτων τῆς καρδίας μυστηρίων. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψιν εἶναι ὅμοιος τῇ ποιητικῇ ἀπαγγελίᾳ, καὶ παρέχει ὁλόκληρον μουσικὴν, τὴν ἐκφραστικὴν μουσικὴν, τὴν τοῦ Gluck καὶ τῶν Γερμανῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψαλλομένην μουσικὴν, τὴν τοῦ Rossini καὶ τῶν Ἰταλῶν. Ἄλλ' οἵανδῆποτε ὁ μελοποιὸς ἐκλέξῃ ὄψιν, οὐχ ἥττον ἀμφοτέρω συνυπάρχουσι τὰ μέρη, τῶν ἤχων αἰετοῦ ἀποτελούντων σύνολα μερῶν διὰ τε τῶν μαθηματικῶν σχέσεων καὶ τῆς πρὸς τὰ πέθη καὶ τὰς διαφοροὺς ἐσωτερικὰς καταστάσεις τοῦ ἠθικοῦ ὄντος ἀναφορὰς συνδεομένων. Ὡστε ὁ χαρακτήρ τινα σπουδαῖον καὶ ἐξέχοντα τῶν πραγμάτων συλλαβῶν μουσικὸς, τὴν λύπην ἢ τὴν χαρὰν, τὸν τρυφερὸν ἔρωτα, ἢ τὴν παρὰφορον ὀργήν, τὴν δαῖνα ἰδέαν ἢ τὸ δαῖνα αἶσθημα, δύναται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς προσφορωτέρας πρὸς ἐκδήλωσιν τοῦ χαρακτῆρος μαθηματικὰς καὶ ἠθικὰς σχέσεις.

Οὕτω πᾶσαι αἱ τέχναι ἐν τῷ αὐτῷ περιλαμβάνονται ὀρισμῷ· ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ μουσικῇ, ὥς ἐν τῇ γλυπτικῇ, τῇ γραφικῇ καὶ τῇ ποιήσει, πᾶν ἔργον τέλος ἔχει οὐσιώδους τινὸς χαρακτῆρος τὴν ἐκδήλωσιν· πρὸς

τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται σύνολον ἐκ μερῶν συνδεδεμένων, ὧν τὰς σχέσεις συνανοῖ ἢ τροποποιεῖ ὁ τεχνίτης.

Ζ'

Γιγνώσκοντες νῦν τὴν φύσιν τῆς τέχνης, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Πρότερον ἀπλῶς ᾔσθανόμεθα αὐτὴν ἐξ αὐτομάτου ῥοπῆς καὶ οὐχὶ ἐκ λογισμοῦ· περὶ πολλοῦ ἐποιούμεθα αὐτὴν, ἀλλὰ δὲν ἐδυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸν λόγον τοῦ τοιοῦτου ἡμῶν σεβασμοῦ. Νῦν ἐσμένικανοὶ νὰ δικαιολογήσωμεν τὸν ἡμέτερον θαυμασμόν καὶ κατὰδείξωμεν τὴν θέσιν τῆς τέχνης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Ἐν πολλοῖς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον ἀμυνόμενον κατὰ τῆς φύσεως ἢ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀναγκάζεται νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν τροφήν αὐτοῦ, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν οἴκησιν, νὰ προφυλάσσῃται κατὰ τοῦ χειμῶνος, τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν νόσων. Πρὸς τοῦτο καλλιεργεῖ, καυτίλλεται, ἐξασκεῖ διάφορα εἶδη βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου. — Ἐτι δὲ ὀφείλει νὰ δικαιωνίσῃ τὸ γένος αὐτοῦ καὶ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πρὸς τοῦτο σχηματίζει οἰκογενείας καὶ κράτη, ἐγκαθιδρύει ἄρχοντας, ὑπαλλήλους, πολιτεύματα, νόμους καὶ στρατούς. Μετὰ τηλικούτους μόχθους καὶ ἐφευρέσεις δὲν ἐξέρχεται τοῦ πρώτου αὐτοῦ κύκλου· εἶναι ἔτι ζῶον, πλείονα μὲν ἐφόδια ἔχον καὶ κάλλιον ἀμυνόμενον τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μήπω σκεπτόμενον περὶ ἄλλου τινὸς ἢ μόνον περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων. Αἴφνης ἄνωτερος βίος διαγελάει πρὸ αὐτοῦ, ὁ τῆς θεωρίας, δι' ἧς ἐξετάζει τὰς διαρκεῖς καὶ γενετείρας αἰτίας, ἐξ ὧν ἡ ἐκυτοῦ καὶ ἡ τῶν ὁμοίων αὐτῷ ὑπαρξίς ἐξήρτηται, τοὺς δεσπόζοντας καὶ οὐσιώδεις χαρακτῆρας, οἵτινες διέπουν πᾶν σύνολον καὶ ἐπιθέτουσι τὴν σφραγίδα αὐτῶν ἐν ταῖς ἐλαχίσταις λεπτομερείαις. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου, ἔχει δύο μέσκα· πρῶτον μὲν τὴν ἐπιστήμην, δι' ἧς διαστέλλων τὰς αἰτίας καὶ τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους, ἐκφράζει αὐτοὺς δι' ἀκριβῶν τύπων καὶ ἀφηρημένων ὄρων· δεύτερον δὲ τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐκδηλοῖ τὰς αἰτίας καὶ τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους οὐχὶ πλέον δι' ἀγόνων ὀρισμῶν, ἀπροσίτων τοῖς πολλοῖς καὶ καταληπτῶν μόνον ὑπὸ τινῶν εἰδικῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αἰσθητὸν, ἀναφερόμενον οὐ μόνον εἰς τὸ λογικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν καρδίαν τοῦ κοινοτάτου ἀνθρώπου. Ἡ τέχνη ἔχει τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅτι εἶναι συνάμα ὑψηλὴ καὶ τοῖς πᾶσι προσιτὴ· ὅτι ἐκδηλοῖ ὅ,τι μέγα καὶ ἐκδηλοῖ αὐτὸ τοῖς πᾶσι.

(Ἐπεται τὸ τέλος).